

Schrijven zegt meer!

Een onderzoek naar een effectieve aanpak van schrijfonderwijs in de middenbouw van SBO De Aquamarijn.

over veronnen de bestrijding van (h) de
groen licht wel een beetje op mijn

Anita Jongbloed
Master SEN, leerroute: gespecialiseerd leerkracht zorg
Studentnummer: S1042090
Onderzoeksdocent: W. Boschma
Juni 2012

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
Inleiding.....	5
1. Verlegenheidssituatie	6
1.1 Doelstelling van het onderzoek.	6
1.2 De centrale vraagstelling van het onderzoek.....	6
2. Theoretisch kader.....	9
2.1 Welke eisen worden er aan het schrijfonderwijs gesteld in de kerndoelen.....	9
2.2. Hoe verloopt de ontwikkeling van de schrijfmotoriek in de middenbouw volgens de literatuur?	9
2.3 Is er volgens de literatuur een verband tussen gedragsproblematiek en leermoeilijkheden en problemen met de schrijfvaardigheid?	10
2.4 Hoe ziet een effectieve instructie en begeleiding binnen effectief schrijfonderwijs er uit in de middenbouw?	10
2.5 Aan welke criteria moet een schrijfmethode volgens de literatuur voldoen?	12
2.6 Hoe wordt een achterstand of mogelijke problematiek op het gebied van schrijfonderwijs gesignaleerd volgens de literatuur?	13
2.7 Welke interventies zijn er volgens de literatuur, voor kinderen die schrijfproblemen ondervinden?	14
2.8 Welke ondersteunende materialen zijn er volgens de literatuur voor leerlingen die moeite hebben met schrijven?	15
3. Opzet van het onderzoek	16
3.1 Inleiding	16
3.2 Verantwoording en doel	16
3.3 De onderzoeksgroep	16
3.4 De gebruikte instrumenten	17
3.4.1 <i>Enquête leerkrachten middenbouw van SBO De Aquamarijn</i>	17
3.4.2 <i>Observaties schrijflessen in de middenbouw</i>	17
3.4.3 <i>Interview ergotherapeuten</i>	17
4. Resultaten.....	18
4.1 Het huidige schrijfonderwijs in de middenbouw van SBO de Aquamarijn	18
4.1.1 <i>Korte samenvatting van de methode Schrijven in de basisschool</i>	18
4.1.2 <i>De schrijfmethode op de Aquamarijn</i>	18
4.1.3 <i>De kerndoelen</i>	19
4.1.4 <i>Schrijfinstructie</i>	20
4.1.5 <i>Het signaleren van schrijfproblemen</i>	22
4.1.6 <i>Interventies voor schrijfproblemen</i>	23
4.1.7 <i>Ondersteunende materialen</i>	24
4.1.8 <i>De tevredenheid van de leerkrachten</i>	25
4.1.9 <i>Problemen in de schrijfles</i>	25
4.2 Het bieden van ondersteuning in de ontwikkeling van een goede schrijfmotoriek, vanuit ergotherapeutisch oogpunt bekeken.	25
4.2.1 <i>Wanneer zijn kinderen volgens de ergotherapeuten, op motorisch gebied, toe aan het aanvankelijk (beginnend) schrijven?</i>	25

4.2.2 Welke schrijfproblemen komen de ergotherapeuten tegen in de praktijk bij kinderen in de leeftijd van 6 tot 10 jaar?	26
4.2.3 Wat zijn volgens de ergotherapeuten de oorzaken van de schrijfproblemen die zij tegen komen in de praktijk?.....	26
4.2.4 Wat is volgens de ergotherapeuten het verband tussen schrijfproblemen en problemen op het gebied van gedrag en leren?	26
4.2.5 Wat zijn volgens de ergotherapeuten geschikte interventies voor schrijfproblemen?	26
4.2.6 Wat zijn volgens de ergotherapeuten geschikte materialen voor leerkrachten om de schrijfontwikkeling van kinderen te volgen en eventuele schrijfproblemen vroegtijdig te kunnen signaleren?	27
4.2.7 Welke ondersteunende materialen kunnen leerkrachten inzetten om zwakke schrijvers te ondersteunen?.....	27
5. Conclusies en discussie.....	28
5.1 Conclusies	28
5.2 Discussie.....	30
5.2.1 Het kritisch beoordelen van schrijfproducten	30
5.2.2 Een constante instructie	30
5.2.3 Blokschrift of verbonden schrift	31
5.3 Aanbevelingen.....	31
6. Literatuurlijst	32
7. Begrippenlijst.....	33
8. Bijlagen.....	34
Vragenlijst schrijfonderwijs in de middenbouw	35
Observatieschema voor semigestructureerde observatie	42
Interview met twee ergotherapeuten van Ergo Actief	43

Samenvatting

Dit praktijkonderzoek gaat in op de kenmerken van effectief handschriftonderwijs dat is afgestemd op de SBO doelgroep. Op alle basisscholen in Nederland wordt schrijfonderwijs gegeven en ook naast het vak schrijven wordt er bij meerdere vakgebieden om een schriftelijke verwerking gevraagd. Kinderen die moeite hebben met schrijven worden op school dan ook dagelijks geconfronteerd met het niet kunnen beheersen van de schrijfvaardigheid. In de kerndoelen van het basisonderwijs staan de eisen voor het handschrift van kinderen minimaal geformuleerd. De onderwijsmarkt biedt ontzettend veel schrijfmethoden met elk een andere visie op het schrijfonderwijs. Het is voor leerkrachten dan ook moeilijk om te weten welke eisen zij moeten stellen aan het handschrift van de leerlingen en waar een effectieve schrijfinstructie aan moet voldoen.

Op SBO de Aquamarijn in Leeuwarden ervaren de leerkrachten het als een probleem dat een deel van de kinderen een achterstand heeft in het leren schrijven, wat in de middenbouw begint. De school heeft de wens helder te krijgen waar de oorzaak ligt van dit probleem en in het bijzonder welke extra ondersteuning de leerkrachten kunnen bieden naast de instructie bij de methode “Schrijven in de basisschool”. Het onderzoek gaat dan ook in op een effectieve aanpak van het schrijfonderwijs in de middenbouw dat is afgestemd op kinderen met gedragsproblematiek en/of leerproblemen.

Om de praktijksituatie op SBO de Aquamarijn helder te krijgen zijn in het onderzoek 8 leerkrachten van de middenbouw gevraagd hun visie op het schrijfonderwijs te formuleren door middel van een enquête. Ook zijn er observaties uitgevoerd van de schrijflessen in de middenbouwgroepen. Daarnaast heeft er een interview plaatsgevonden met twee ergotherapeuten omdat steeds meer scholen deze professionals inschakelen bij schrijfproblemen.

In het onderzoek wordt geconcludeerd dat schrijfproblemen kunnen worden voorkomen als er een goede instructie plaatsvindt tot aan de laatste groep op de basisschool. Een goede instructie dient aan te sluiten bij de aanleerprocessen van de leerlingen. In de enquête kwam naar voren dat alle leerkrachten van de middenbouw op de Aquamarijn de motorische mogelijkheden en beperkingen van de leerling een belangrijk aspect tijdens de schrijfles vinden terwijl maar een kwart de cognitieve en informatieverwerkingsprocessen hierbij ook belangrijk acht. Het onderzoek laat echter zien dat schrijven veel meer dan alleen een opeenvolging van bewegingen is. Schrijven wordt ook gezien als een cognitieve activiteit, omdat de kinderen kennis moeten hebben van de lettervormgeving voordat letters goed geschreven kunnen worden. Bij schrijfproblemen dient er dan ook eerst grondig diagnostisch onderzoek plaats te vinden alvorens er een geschikte interventie kan worden ingezet.

Inleiding

Ondanks het computertijdperk is schrijven een onmisbare vaardigheid. We schrijven om te communiceren en daarnaast hebben we onze schrijfvaardigheid nodig voor allerlei belangrijke zaken als het invullen van formulieren en bijvoorbeeld het invullen van een acceptgiro. Feder en Majnemer (2007) zien schrijven zelfs als een essentiële voorwaarde voor schoolsucces. Immers, bij het merendeel van de schoolse vakken hoort een schriftelijke verwerking. Bovendien heeft een slecht handschrift een slechte invloed op het zelfvertrouwen van kinderen. Volgens onderzoek door Karlsdottir en Stefansson (2002), besteden kinderen gemiddeld 31 tot 60 procent van de schooldag aan schrijven en problemen op dit gebied kunnen negatieve gevolgen hebben voor de schoolse vorderingen. Schrijven is een ingewikkelde vaardigheid en bij de ontwikkeling van de schrijfmotoriek spelen verschillende factoren een rol. Van Hagen en Versloot (2008) spreken over de volgende vijf factoren: motivatie, motorische mogelijkheden, cognitieve en informatieverwerkingsprocessen, aanleerprocessen en middelen. Om goed schrijfonderwijs te kunnen geven dient de leerkracht kennis te hebben van het schrijfproces en de didactiek die hier bij past.

1. Verlegenheidssituatie

Twee dagen in de week ben ik werkzaam op SBO de Aquamarijn vanwege de Master SEN die ik volg. De Aquamarijn is een speciale basisschool in Leeuwarden voor leerlingen met gedragsstoornissen en/of leerstoornissen of kenmerken hiervan. De ontwikkeling van de leerlingen verloopt anders dan bij een normale ontwikkeling. De school biedt de kinderen extra ondersteuning in de leeromgeving en binnen het leerproces. De vakken rekenen, spelling en lezen volgen de kinderen in een instructiegroep op het eigen niveau. Zo kan elk kind op het niveau leren dat bij hem of haar past. De overige vakken worden in de stamgroep gegeven die uit maximaal zestien leerlingen bestaat. Dit geeft de leerkracht de gelegenheid om meer aandacht te geven aan de individuele leerling.

Vanaf de middenbouw wordt gebruik gemaakt van de schrijfmethode “Schrijven in de basisschool”, een methode die ook in het reguliere onderwijs wordt gebruikt. De methode komt volgens de leerkrachten niet tegemoet aan de ondersteuningsbehoeften van de leerlingen. De leerkrachten geven aan dat veel leerlingen slordig schrijven en soms is dit zelfs onleesbaar. Omdat schrijven een belangrijk communicatiemiddel is draagt de school het schrijfonderwijs hoog in het vaandel. De school ervaart het als een probleem dat een deel van de kinderen een achterstand heeft in het leren schrijven en wil weten waar de oorzaak ligt van dit probleem. Ook wil de school weten welke extra ondersteuning leerkrachten kunnen bieden naast de instructie bij de methode “Schrijven in de basisschool”.

Het leren schrijven is volgens Scholten en Hamerling (2006) voor veel kinderen uit het speciaal basisonderwijs een moeilijke opgave. Oorzaken hiervan zijn volgens Van Hagen en Versloot (2008) o.a. de intrinsieke motivatie, het beperkte concentratievermogen en de vaak anders lopende ontwikkeling van de motoriek. Uit onderzoek van de Stichting Schriftontwikkeling in 2004 blijkt dat de gemiddelde kwaliteit van de handschriften van kinderen daalt naarmate ze ouder worden en er minder instructie wordt gegeven.

In de onderbouw van de Aquamarijn worden op het gebied van de fijne motoriek veel oefeningen gedaan. Deze oefeningen zijn vooral gericht op het stimuleren van de ruimtelijke oriëntatie, de oog- handcoördinatie en de algemene motorische ontwikkeling.

Om te onderzoeken wat de oorzaak is van de achterstand in het schrijfonderwijs bij veel kinderen op de Aquamarijn, richt dit onderzoek zich specifiek op de schrijfinstructie met betrekking tot de ondersteuningsbehoeften van de leerlingen. In een literatuurstudie wordt verhelderd wat de aandachtspunten zijn voor deze specifieke doelgroep om goed te leren schrijven. De doelgroep van het onderzoek is de middenbouw omdat daar het leren schrijven begint en de eerste problemen in het schrijfproces zich voordoen.

1.1 Doelstelling van het onderzoek.

Dit onderzoek geeft de leerkrachten van SBO de Aquamarijn inzicht in een effectieve aanpak van het schrijfonderwijs dat is afgestemd op kinderen in de middenbouw met gedragsproblematiek en/of leerproblemen.

1.2 De centrale vraagstelling van het onderzoek

Vanuit de hierboven beschreven verlegenheidssituatie en doelstelling is de volgende vraagstelling ontstaan;

Hoe wordt een effectieve schrijfinstructie schoolbreed, aan leerlingen uit de sbo doelgroep in de leeftijd van 6 tot 10 jaar gegeven?

1.3 Onderzoeksvragen en deelvragen

Om een antwoord te krijgen op de vraagstelling zijn de onderstaande onderzoeksvragen geformuleerd met bijbehorende deelvragen.

Onderzoeksvraag 1. Wat staat er in recente literatuur beschreven over effectief schrijfonderwijs voor kinderen in de leeftijd van 6 tot 10 jaar met ontwikkelingsproblematiek en/of leerproblemen?

Deelvragen:

- 1.1 Welke eisen worden er aan het schrijfonderwijs gesteld in de kerndoelen?
- 1.2 Hoe verloopt de ontwikkeling van de schrijfmotoriek in de middenbouw volgens de literatuur?
- 1.3 Wat staat er in de literatuur beschreven over het schrijfonderwijs voor kinderen met leerstoornissen en gedragsproblematiek?
- 1.4 Aan welke voorwaarden moet een schrijfinstructie volgens de literatuur voldoen?
- 1.5 Aan welke criteria moet een schrijfmethode volgens de literatuur voldoen?
- 1.6 Hoe wordt een achterstand of mogelijke problematiek op het gebied van schrijfonderwijs gesignaleerd volgens de literatuur?
- 1.7 Welke interventies zijn er volgens de literatuur, voor kinderen die schrijfproblemen ondervinden?
- 1.8 Welke ondersteunende materialen zijn er volgens de literatuur voor leerlingen die moeite hebben met schrijven?

Onderzoeksvraag 2. Hoe wordt het huidige schrijfonderwijs in de middenbouw op SBO de Aquamarijn vormgegeven?

Deelvragen:

- 2.1 Hoe is het schrijfonderwijs vormgegeven in de methode 'Schrijven in de basisschool'?
- 2.2 Hoe wordt de methode 'Schrijven in de basisschool' gehanteerd door de leerkrachten van de middenbouw op SBO de Aquamarijn?
- 2.3 In hoeverre betrekken de leerkrachten de kerndoelen van schrijven in de eisen die zij stellen aan het handschrift van de leerlingen in het methodeschrift?
- 2.4 Hoe geven de leerkrachten van de middenbouw op SBO de Aquamarijn schrijfinstructie?
- 2.5 Hoe signaleren de leerkrachten van de middenbouw op SBO de Aquamarijn een achterstand of mogelijke problematiek binnen de schrijfontwikkeling?
- 2.6 Welke interventies worden door de leerkrachten van de middenbouw op SBO de Aquamarijn ingezet bij moeilijkheden in de schrijfontwikkeling?
- 2.7 Welke ondersteunende materialen worden door de leerkrachten van de middenbouw op SBO de Aquamarijn ingezet bij leerlingen die problemen ondervinden in de schrijfontwikkeling?
- 2.8 In hoeverre zijn de leerkrachten van de middenbouw van SBO de Aquamarijn, tevreden of ontevreden over het geven van schrijfinstructie op de huidige manier?
- 2.9 Welke problemen ervaren de leerkrachten van de middenbouw op SBO de Aquamarijn tijdens de schrijflessen?

Onderzoeksvraag 3. Hoe kunnen leerkrachten vanuit ergotherapeutisch oogpunt bekeken leerlingen in de leeftijd van 6 tot 10 jaar met schrijfproblemen, ondersteunen in de ontwikkeling van een goede schrijfmotoriek?

Deelvragen:

- 3.1 Wanneer zijn kinderen volgens de ergotherapeuten, op motorisch gebied, toe aan het aanvankelijk (beginnend) schrijven?
- 3.2 Welke schrijfproblemen komen de ergotherapeuten tegen in de praktijk bij kinderen in de leeftijd van 6 tot 10 jaar?
- 3.3 Wat zijn volgens de ergotherapeuten de oorzaken van de schrijfproblemen die zij tegen komen in de praktijk?
- 3.4 Wat is volgens de ergotherapeuten het verband tussen schrijfproblemen en problemen op het gebied van gedrag en leren?
- 3.5 Wat zijn volgens de ergotherapeuten geschikte interventies voor schrijfproblemen?
- 3.6 Wat zijn volgens de ergotherapeuten geschikte materialen voor leerkrachten om de schrijfontwikkeling van kinderen te volgen en eventuele schrijfproblemen vroegtijdig te kunnen signaleren?
- 3.7 Welke ondersteunende materialen kunnen leerkrachten inzetten om zwakke schrijvers te ondersteunen?

2. Theoretisch kader

Om de schrijfontwikkeling van leerlingen zo optimaal mogelijk te laten verlopen en ondersteunen, is kennis van de schrijfontwikkeling en het toepassen van een verantwoorde didactiek noodzakelijk. Dit hoofdstuk geeft theoretische achtergronden weer van de schrijfmotoriek en het schrijfonderwijs voor kinderen in de leeftijd van 6 tot 10 jaar met ontwikkelings- en/of leerproblemen. Naast de didactiek wordt er ook aandacht besteed aan het signaleren van schrijfproblemen en verantwoorde interventies. Tot slot wordt er antwoord gegeven op de vraag: ‘Wat staat er in recente literatuur beschreven over effectief schrijfonderwijs voor kinderen in de leeftijd van 6 tot 10 jaar met ontwikkelingsproblematiek en/of leerproblemen?’

2.1 Welke eisen worden er aan het schrijfonderwijs gesteld in de kerndoelen?

In de Lager Onderwijswet van 1920 werd schrijven nog specifiek genoemd maar in de Wet op het Basisonderwijs van 1981 wordt het vakgebied niet meer genoemd. De kerndoelen van het basisonderwijs zijn onderverdeeld in zeven leergebieden. Schrijven valt onder het leergebied Nederlandse taal, en wordt dus niet meer gezien als een specifieke leervoorwaarde. Het kerndoel wordt als volgt beschreven:

“De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, een leesbaar handschrift, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur”.

Bron: SLO, Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling. (z.d.). *De herziene kerndoelen*. Gedownload op mei 2011, van <http://www.slo.nl/primair/kerndoelen/>

Voor de basisvaardigheid schrijven wordt dus alleen ‘leesbaarheid’ vereist. Volgens Scholten en Hamerling (2010) is dit een onmeetbaar kwaliteitscriterium. De leesbaarheid van een geschreven tekst kan niet objectief beoordeeld worden. Wat voor de ene leerkracht met enige moeite nog is te lezen, is voor de ander misschien wel onleesbaar. Zij vinden dat een handschrift voor iedereen leesbaar moet zijn.

2.2 Hoe verloopt de ontwikkeling van de schrijfmotoriek in de middenbouw volgens de literatuur?

Om een antwoord te vinden op deze vraag moet eerst worden verhelderd wat er precies wordt verstaan onder het begrip schrijfmotoriek. In de literatuur zijn meerdere opvattingen van de definitie schrijven te vinden. Volgens psychomotorisch en systeemtherapeut Marc Litière (2011) is deze opvatting gerelateerd aan het uitgeoefende beroep. Een leerkracht heeft bijvoorbeeld meer oog voor het schrijfproduct en een psychomotorisch therapeut let juist op het schrijfproces. Litière (2011) definieert schrijven als een complexe motorische activiteit die bestaat uit doelgerichte bewegingen. Omdat naast de fijnmotorische, grootmotorische en coördinatiefactoren ook emotionele en cognitieve factoren een rol spelen bij het schrijven, wordt er ook wel gesproken van een psychomotorische activiteit (Litière, 2011). De basis van de schrijfvaardigheid wordt volgens Van Hagen en Versloot (2008) in de groepen 3,4 en 5 gelegd. Op motorisch gebied maken deze leerlingen drie essentiële ontwikkelingen door. Zo

worden de bewegingen die gemaakt kunnen worden gecompliceerder. De oorzaak hiervan is dat de bewegingen nu door meerdere processen worden aangestuurd, namelijk motivationele, motorische en cognitieve processen. Ook moeten bewegingen gemaakt kunnen worden met behulp van een hulpmiddel zoals een pen. Een tweede ontwikkeling is de overstap naar het bewust en intentioneel leren. Bij het beginnend schrijven wil de leerling een letter leren schrijven binnen een bepaald tijdsbestek. De derde ontwikkeling die Van Hagen en Versloot (2008) noemen is de aandacht op de vorm bij het leren schrijven. Pas als de vorm wordt beheerst, wordt er aandacht besteed aan de aspecten als grootte, bewegingssnelheid en constantheid. Bij de ontwikkeling van de schrijfmotoriek spelen volgens Van Hagen en Versloot vijf factoren een rol: motivatie, motorische mogelijkheden, cognitieve en informatieverwerkingsprocessen, aanleerprocessen en middelen.

2.3 Is er volgens de literatuur een verband tussen gedragsproblematiek en leerproblemen en problemen met de schrijfvaardigheid?

Lindeman (1999) spreekt over verschillende functies die goed ontwikkeld moeten zijn om de schrijfvaardigheid eigen te kunnen maken. Dit zijn de hersenfuncties, spierfuncties, zintuigfuncties en zenuwfuncties. Pas als deze functies voldoende zijn ontwikkeld kan er effectief geschreven worden. Kinderen met gediagnosticeerde ontwikkelings- en/of leerproblematiek, hebben een vertraging of verstoring in de ontwikkeling van één of meerdere van de hierboven genoemde functies. Volgens Racine (2008) is het dan aannemelijk dat deze groep kinderen eerder problemen ondervindt in het schrijfonderwijs dan de kinderen met een 'normale' ontwikkeling. Racine (2008) concludeert in zijn review van 49 studies over de schrijfvaardigheid van kinderen met ADHD, dat kinderen met ADHD een grotere kans hebben op motorische problemen dan kinderen zonder ADHD. Zo heeft deze groep leerlingen o.a. moeite met soepel gebruik van de spieren en een juiste uitvoering van de druk op de pen. Veel leerkrachten omschrijven het handschrift van leerlingen met ADHD als slordig en zeer kinderlijk met als één van de oorzaken de lage motivatie (2008). Racine laat in zijn onderzoek ook zien dat kinderen met ADHD die hiervoor medicatie gebruiken, minder moeite hebben met schrijven doordat zij minder druk op de pen uitvoeren, soepelere bewegingen maken en een betere coördinatie hebben. Racine (2008) benadrukt echter dat er grondiger onderzoek nodig is om meer te weten over het verband tussen schrijfproblemen en kinderen met ADHD. Volgens Lindeman (1999) kan ontwikkelingsproblematiek een negatieve invloed hebben op de motoriek. Zo noemt hij onder andere problemen als een vertraagde ontwikkeling van het evenwicht, minder goede ruimtelijke oriëntatie, onvoldoende oog- handcoördinatie, onvolledige lateralisatie², problemen met de auditieve en visuele perceptie³, een laag concentratievermogen en faalangst. Een leerprobleem als dyslexie heeft volgens Racine (2008) ook invloed op de schrijfvaardigheid. Immers, het lezen gaat vooraf aan het schrijven en als het lezen van woorden veel moeite kost geldt dat ook voor het schrijven ervan.

2.4 Hoe ziet een effectieve instructie en begeleiding binnen effectief schrijfonderwijs er uit in de middenbouw?

Asher (2006) legt in zijn artikel duidelijk de nadruk op het belang van een goede instructie bij het leren schrijven. Uit zijn onderzoek blijkt dat veel Amerikaanse leerkrachten op de basisschool alleen in de groepen 3 en 4 gericht schrijfinstructie geven en er in de hogere groepen vanuit wordt gegaan dat de kinderen het schrijven beheersen. Zijn onderzoek laat echter zien dat leerlingen die nog steeds schrijfinstructie krijgen in de hogere groepen het

schrijven beter beheersen dan de leerlingen die geen instructie meer ontvangen. Onder het beter beheersen van het schrijven wordt dan het correct vormgeven van letters en een vloeiender handschrift verstaan. Van Hagen en Versloot (2008) beamen het belang van een goede, constante instructie. Een leerkracht kan volgens hen schrijfproblemen bij leerlingen voorkomen door effectief instructie te geven. Volgens hen is een schrijfinstructie effectief als er rekening wordt gehouden met de specifieke kenmerken van de leeftijdsgroep, met betrekking tot de vijf factoren van de ontwikkeling van de schrijfmotoriek. Voor een schrijfinstructie in de middenbouw zijn dit de volgende aandachtspunten:

Motivatatie en taakaspecten: Leerlingen met een globale taakaanpak moeten worden geholpen met het analyseren van de schrijftaak. Om een letter goed en stapsgewijs te leren schrijven kan een letterkaart worden gebruikt met drie vakken. In het eerste vak ligt de nadruk op de vorm, in het tweede vak op de grootte en hellingshoek⁴ en in het laatste vak kiest de leerling zelf een aandachtspunt. Volgens van Hagen en Versloot (2008) zijn de meeste leerlingen gemotiveerd om te leren schrijven.

Een tweede aandachtspunt zijn de motorische mogelijkheden en beperkingen. De kern van de schrijfhandeling moet worden aangeleerd. Dit is het uitvoeren van klein motorische bewegingen en het reguleren van de druk op de penpunt. De lesstof en de instructie moeten hierop worden afgestemd. Bij het aanleren van een letter wordt eerst de vorm geanalyseerd. De bewegingen die gemaakt moeten worden om de letter te schrijven worden besproken. Pas als de vorm wordt beheerst komen de grootte van de letter en de hellingshoek aan bod. Hierop volgt de aandacht voor ruimte tussen letters en woorden. De leerkracht gebruikt de halenstructuur⁵ als kinderen moeite hebben met een nieuwe letter.

Cognitieve en informatieverwerkingsprocessen: De leerkracht moet volgens Van Hagen en Versloot (2008) de leerstappen en oefentijd afstemmen op het individuele kind. Leerlingen met bijvoorbeeld taalproblemen hebben meer oefentijd nodig en kleinere leerstappen. Nadat een lettervorm wordt beheerst moet de leerling de gelegenheid hebben de schrijfmotoriek te koppelen aan de eigen taal. Bijvoorbeeld door de leerlingen zelf woorden te laten bedenken.

Aanleerprocessen en didactiek: Volgens Van Hagen en Versloot (2008) zijn schrijfvorderingen in grote mate afhankelijk van de wijze waarop de leerkracht aansluit bij de aanleerprocessen van de leerlingen, kort samengevat in de volgende tien aspecten.

1. Kleine leerstappen. Door kleine stappen te nemen blijft de leerling gemotiveerd, ook de kans op het uitvoeren van verkeerde bewegingen wordt kleiner. Nieuwe letters worden pas aangeboden als de al geleerde letters zijn geautomatiseerd. Dit voorkomt verwarring tussen verschillende letters en schrijfbewegingen en een stagnatie in de schrijfontwikkeling.
2. Opbouw in motorische moeilijkheidsgraad. Letters die in één beweging geschreven kunnen worden zijn makkelijker te schrijven en moeten eerst worden aangeboden.
3. Letter inprenten. Het aanleren van een schrijfletter kan het beste met een visuele voorstelling van de letter.
4. Oefenfases. Bij het aanleren van een letter moet eerst de nadruk worden gelegd op de vorm, dit is de modelfase. Dan volgt de etiketfase, hier wordt de nadruk op de grootte en de hellingshoek gelegd. Tot slot volgt de geautomatiseerde fase waar de nadruk ligt op de regelmaat van de drie aspecten uit de voorgaande fasen.
5. Variabelen oefenen. Uit onderzoek is gebleken dat oefenen met tempoverschillen en groot en klein schrijven, betere resultaten laten zien dan een woord herhaaldelijk opschrijven.
6. Letterreparatie. Letters die onleesbaar zijn komen in aanmerking voor reparatie. Zowel de leerling als de leerkracht geven aan waar de letter niet goed is en welke beweging er nodig is om de letter wel leesbaar te schrijven.

7. Regelmatig schrijftempo.
8. Terugblik. Een leerling moet zelf in staat zijn om kritisch naar het schrijfproduct te kijken.
9. Koppeling aan eigen taal. Leerlingen moeten de gelegenheid krijgen zelf woorden en zinnen te formuleren met de aangeleerde letter. Dit is effectiever dan overschrijven.
10. Middelen. Criterium voor een goed hulpmiddel bij het schrijven is de directe reactie op drukverschillen op de penpunt. Een balpen is dus geen goed hulpmiddel. Hulpmiddelen zijn voornamelijk bedoeld voor de zwakke schrijvers.

Een goede schrijfles begint volgens Kooijman, van Mierlo en Natzijs (2008) met een goede voorbereiding. De beginsituatie moet helder zijn. De leerkracht kan de beginsituatie vaststellen door schrijfschriften te bekijken en te observeren. Vervolgens kan het doel van de schrijfles worden opgesteld. Zowel Van Hagen en Versloot (2008) als Kooijman e.a. (2008) benadrukken dat het lesdoel haalbaar moet zijn. De aandachtspunten van het doel moeten voor de leerlingen helder zijn zodat ze hier specifiek op kunnen letten. Voorafgaand aan de les kan de leerkracht een aantal losmaakoefeningen doen. De inleiding van een schrijfles moet kort zijn. Alleen de mededeling dat we gaan schrijven kan al genoeg zijn. De instructie, het uitproberen en het oefenen zijn leidend in de schrijfles. Een instructie moet volgens Kooijman e.a. (2008) interactief zijn. De leerkracht doet de schrijfbewegingen voor op het bord en bespreekt dit met de leerlingen. Na de instructie begint het oefenen. De leerlingen mogen de schrijfbewegingen uitproberen. Hier kunnen verschillende werkvormen voor gekozen worden. Tijdens het oefenen observeert de leerkracht. Indien de leerkracht problemen signaleert wordt hier gelijk op in gespeeld. Leerlingen kunnen dan schrijven in het oefenschrift en als dit goed gaat in het methodeschrift. Volgens Kooijman e.a. (2008) bevordert dit de motivatie. Ter afsluiting van de schrijfles is het volgens Scholten en Hamerling (2010) aan de leerlingen om het eigen werk na te kijken. Dit maakt leerlingen verantwoordelijk voor het eigen schrijfproduct. Ook raden Scholten en Hamerling (2006) aan om leerlingen elkaars werk te laten nakijken. Dit maakt kinderen ervan bewust hoe de ander hun handschrift ziet en dat deze ook leesbaar voor anderen moet zijn. De leerkracht sluit de les af door de moeilijkheden en eventuele oplossingen in de les te bespreken. Dit wordt meegenomen naar de volgende les.

2.5 Aan welke criteria moet een schrijfmethode volgens de literatuur voldoen?

Er zijn ontzettend veel schrijfmethoden op de markt, elk met een eigen visie op het schrijfonderwijs. Scholten en Hamerling (2010) waarschuwen voor methodieken die gebaseerd zijn op visies die niet wetenschappelijk onderbouwd zijn. Volgens hen zijn deze methoden één van de oorzaken van de slechter wordende kwaliteit van de handschriften van kinderen. Uitgevers hebben volgens Scholten en Hamerling (2008) geen kennis van het vormgeven van letters waardoor er aandacht wordt besteed aan onzinnige oefeningen, zoals luchtschrijven, die niet bijdragen aan de letterkennis van de leerlingen. Bij de zoektocht naar een goede schrijfmethode moet er volgens Van Hagen en Versloot (2008) eerst worden gekeken naar de visie van de school op het schrijfonderwijs. Asher (2006) spreekt over twee achterliggende visies die voorkomen in de schrijfmethoden, namelijk de perceptuo-motorische werkwijze en de cognitieve werkwijze. De perceptuo-motorische werkwijze gaat uit van het schrijven als een motorische taak. Volgens Scholten en Hamerling (2010) is schrijven veel meer dan alleen een opeenvolging van bewegingen. Schrijven wordt ook gezien als een cognitieve activiteit, omdat de kinderen kennis moeten hebben van de lettervormgeving voordat letters goed geschreven kunnen worden. Scholten en Hamerling

(2010) bespreken in hun artikel een onderzoek van Kavale en Mattson (1983), dat laat zien dat de perceptuomotorische werkwijze niet leidt tot goede schrijfsresultaten bij leerlingen. Al is een kind nog zo handig in het bewegen, om een letter goed te kunnen schrijven is lettervormkennis nodig. Naast de visie, waarop de schrijfmethode is gebaseerd, noemen Van Hagen en Versloot (2008) nog een aantal aandachtspunten voor de selectie van een geschikte schrijfmethode zoals een verbonden schrift dat is gebaseerd op de lettervormen zoals wij deze kennen, een schrift dat in een vloeiende en doorlopende beweging kan worden geschreven en het aanbieden van letterfamilies⁶. Volgens Scholten en Hamerling (2010) moeten kinderen tot groep acht het verbonden schrift gebruiken omdat dit zorgt voor een stabiel handschrift. Het blokschrift is gebaseerd op het drukschrift en is dus niet ontworpen om geschreven te worden. Bovendien is het toepassen van een juiste letterspatie bij blokschrift ingewikkeld. Daarnaast is het volgens Van Hagen en Versloot (2008) handig als de methode extra oefenmateriaal, registratieformulieren en observatieformulieren biedt. Tot slot benadrukt Asher (2006) dat een methode verschillende oefeningen moet bieden en niet alleen maar beperkt moet worden tot het naschrijven van zinnen en versjes.

2.6 Hoe wordt een achterstand of mogelijke problematiek op het gebied van schrijfonderwijs gesignaleerd volgens de literatuur?

Voordat men een schrijfprobleem kan signaleren, moet eerst duidelijk zijn wat een schrijfprobleem is. Psychomotorisch en systeemtherapeut Marc Litière (2011) noemt drie te signaleren onderdelen van de schrijfmotoriek.

Het eerste onderdeel is de schrijfsnelheid. Men spreekt van een schrijfmotorisch probleem als de leerling zeer traag een lettervorm schrijft en niet sneller kan schrijven. Echter, uit onderzoek van Scholten en Hamerling (2005) blijkt dat leerlingen die langzamer schrijven een mooiere vormgeving van letters maken dan leerlingen die snel schrijven. Daarnaast bleek dat leerlingen vaak de indruk hebben dat ze te snel moeten werken waardoor er geen aandacht meer wordt besteed aan de vormgeving en de kwaliteit van het handschrift daalt.

Het tweede onderdeel is het schrijfproces. Er kan gesproken worden van een schrijfmotorisch probleem als het kind door verkeerde bewegingen, een onjuiste houding of pengreep, het schrijfproces niet correct kan uitvoeren.

Het derde onderdeel is het schrijfproduct. Er is sprake van een schrijfmotorisch probleem als het kind een onleesbaar handschrift heeft, bijvoorbeeld doordat de letters onderling te verschillend zijn in grootte en helling.

Een mogelijke achterstand of problematiek kan de leerkracht volgens Litière (2011) signaleren door tijdens het schrijven nauwkeurig te observeren en daarbij te letten op de bovenstaande drie kenmerken. Er zijn vele signaleringslijsten die de leerkracht kan gebruiken om doelgericht te observeren naar bijvoorbeeld de schrijfhouding, de pengreep, de oogbeweging, de papierligging en de schrijfbeweging.

Scholten en Hamerling (2010) zien echter vooral de school als oorzaak van de slechte kwaliteit van kinderhandschriften. Als we hier vanuit gaan dient er niet te worden gezocht naar problemen bij het kind maar naar de instructie van de leerkrachten, het gebruik van de methode en de schrijfmateriaal die gebruikt worden op school (Scholten & Hamerling, 2010).

2.7 Welke interventies zijn er volgens de literatuur, voor kinderen die schrijfproblemen ondervinden?

Alvorens er een interventie kan worden ingezet, dient er eerst een diagnostisch onderzoek plaats te vinden. Zowel Litière (2011) als Feder en Majnemer (2007) benoemen de waarde van een grondige diagnostiek. Immers, schrijven is een activiteit waarbij motorische vaardigheden belangrijk zijn, maar ook de cognitieve en emotionele factoren spelen een rol. Schrijfproblemen zijn dus zeer complex. Volgens Scholten en Hamerling (2005) moet de oorzaak van schrijfproblemen eerder liggen bij te weinig kennis van de letters en de vormgeving ervan, dan een zwakke motoriek. Zij hebben een onderzoek gedaan met tien kinderen uit het speciaal basisonderwijs, waarvan de groepsdocent aangaf dat er sprake was van een slecht handschrift met als oorzaak een zwakke fijne motoriek. De kinderen moesten opdrachten doen zoals het positioneren van de penpunt en arcen tussen lijnen. Hierbij deed de toetsleider eerst alles voor en besprak daarbij de techniek. Alle kinderen uit de onderzoeksgroep haalden op de verschillende onderdelen een voldoende. Een zwakke fijne motoriek is dus niet de oorzaak van het slechte handschrift bij deze kinderen. Wel waren er regelmatig concentratieproblemen. Bij de toetsen hoort een goede instructie, het gaat immers om wat het kind kan en niet wat het op dat moment doet.

Naar aanleiding van het onderzoek kan er een individueel handelingsplan worden opgesteld met oefeningen gericht op de specifieke deelbewegingen van het schrijven waar het kind problemen mee heeft. Zowel Scholten en Hamerling (2005) als Litière (2011) pleitten voor specifieke grafomotorische oefeningen. Het kind moet dus ook echt schrijven. Alleen maar overschrijven en extra oefeningen uit de methode maken lost niets op. Volgens Litière (2011) moet de schrijfbeweging goed ontleed worden zodat er gericht kan worden geoefend. Scholten en Hamerling (2005) noemen enkele voorbeelden van gerichte interventies. Een kind met schrijfproblemen kan bijvoorbeeld een slechte pengreep hebben. De leerkracht dient het kind altijd te corrigeren en bij te sturen. Uit hun onderzoek blijkt dat een verkeerde pengreep zo snel af te leren is. Het schrijfmateriaal kan echter ook een oorzaak zijn van het probleem. Als het schrijfmateriaal te dik is wordt naast de aansturing van de schrijfvingers ook de oog-handcoördinatie belemmerd doordat de punt van de pen niet te zien is. Scholten en Hamerling (2005) staan zeer negatief tegenover het hulpmiddel de 'gripper', dat veel wordt ingezet in het (speciaal) basisonderwijs. Volgens hen belemmert de gripper de zijwaartse wendbaarheid en het buigen en strekken van de drie schrijfvingers. Bij problemen met de drukbeheersing van de pen op het papier zijn volgens Scholten en Hamerling (2005) inkleuroefeningen geschikt. Kleine figuurtjes moeten worden ingekleurd in verschillende toontrappen van licht naar donker. Zo wordt de kinderen geleerd de druk op het materiaal bewust toe te passen. Ook een slechte letterspatiëring maakt een handschrift slordig. Arceeroefeningen zijn dan volgens Scholten en Hamerling (2005) een geschikte interventie.

Schrijfproblemen kunnen ook ontstaan door onvoldoende letterkennis. Van Hagen en Versloot (2008) benadrukken in deze situatie dat extra instructie over de vormgeving van de letter noodzakelijk is. Om een letter goed aan te leren moeten vormeigenschappen als de letterlijn, de bogen, bochten en breedte, eerst goed besproken worden. Ook Scholten en Hamerling (2010) bevestigen dit. Zij spreken in hun artikel over een jongen met een slecht handschrift die hiervoor al een paar maanden in behandeling was bij de fysiotherapeut. Toen hij daarna instructie kreeg over de lettervormgeving kon hij deze al meteen toepassen. De interventie hangt dus geheel af van het specifieke probleem.

2.8 Welke ondersteunende materialen zijn er volgens de literatuur voor leerlingen die moeite hebben met schrijven?

Zoals hierboven besproken zijn problemen die worden ondervonden tijdens het schrijfproces zeer complex. Materialen die kinderen kunnen ondersteunen tijdens het schrijven zijn veel op de onderwijsmarkt te vinden. Maar, volgens Scholten en Hamerling (2005), zijn de effecten van deze hulpmaterialen grotendeels niet wetenschappelijk onderbouwd. Volgens hen zijn hulpmaterialen niet nodig maar moet er een goede instructie plaatsvinden en daarna gericht geoefend worden. Zowel Litière (2011), Racine (2008) als Van Hagen en Versloot (2008) sluiten zich hierbij aan. Kooijman e.a. (2008) voegen hier nog aan toe dat het motiverend werkt als de leerkracht altijd aandacht aan het handschrift van de leerling besteedt, ook bij de schriftelijke verwerking van andere vakken.

3. Opzet van het onderzoek

3.1 Inleiding

Naast de literatuurstudie is er ook onderzoek verricht in de praktijk om helder te krijgen welke inzichten er zijn om kinderen in het speciaal basisonderwijs effectief schrijfonderwijs te bieden. In dit hoofdstuk worden de onderzoeksvragen verantwoord evenals de onderzoeksgroep en de instrumenten.

3.2 Verantwoording en doel

Het onderzoek is tot stand gekomen door een praktijkvraag van SBO de Aquamarijn. Omdat dit onderzoek gebonden is aan deze school gaat het hier om een praktijkgericht onderzoek. Het doel van het onderzoek is het geven van nieuwe inzichten aan de leerkrachten op het gebied van effectief schrijfonderwijs in de middenbouw. Met de nieuwe inzichten kan er worden gewerkt aan een verbetering van het schrijfonderwijs aan deze specifieke doelgroep.

In het onderzoek worden verscheidene gegevensbronnen geraadpleegd om de inzichten op het schrijfonderwijs aan de SBO- doelgroep vanuit meerdere standpunten te verhelderen. Er is sprake van triangulatie bij de verschillende informanten die hebben meegewerkt aan het onderzoek, namelijk de leerkrachten van de middenbouw van SBO de Aquamarijn, twee ergotherapeuten van Ergo Actief en tot slot de inzichten van professionals die zijn verkregen uit de literatuur. Er is gekozen voor een interview met twee ergotherapeuten omdat deze professionals op scholen worden ingezet bij het behandelen van o.a. schrijfproblemen. De ergotherapeutische visie is daarom waardevol voor het onderzoek.

Naast de informanten is er ook sprake van triangulatie lettend op de gegevensbronnen. Zo is er gebruik gemaakt van een enquête om de visie en inzichten van de leerkrachten op het gebied van schrijfonderwijs helder te krijgen. Om een beeld te creëren van de schrijflessen op SBO de Aquamarijn in de praktijk, is in elke middenbouwgroep een schrijfles geobserveerd. De observatie heeft als doel het weergeven van het lesverloop en de schrijfinstructie per groep. Aangezien de leerkrachten een vaste lesstructuur inzetten tijdens de schrijflessen, is er gekozen voor een eenmalige observatie per groep. Ook heeft er een interview plaatsgevonden met twee ergotherapeuten. Er is gekozen voor een interview omdat deze meer gelegenheid biedt tot het doorvragen naar meningen en ervaringen.

3.3 De onderzoeksgroep

Aangezien het onderzoek zich richt op het schrijfonderwijs in de middenbouw van SBO de Aquamarijn, bestaat de onderzoeksgroep voornamelijk uit de leerkrachten van deze vijf groepen.

De enquête is afgenomen onder alle leerkrachten van de middenbouw op de Aquamarijn. Omdat 80% van de enquêtes is ingevuld en ingeleverd richt het onderzoek zich niet op de totale populatie van het onderzoek. 8 leerkrachten hebben de enquête ingevuld N=8.

De observaties van de schrijflessen hebben plaatsgevonden in de vijf middenbouwgroepen van SBO de Aquamarijn N=5.

Het interview is afgenomen onder twee ergotherapeuten van Ergo Actief N=2.

3.4 De gebruikte instrumenten

Met behulp van de literatuurstudie kan het antwoord op de eerste onderzoeksvraag van het praktijk onderzoek geformuleerd worden. Om de juiste gegevens te verkrijgen die nodig zijn voor het beantwoorden van de tweede en derde onderzoeksvraag zijn drie instrumenten ontwikkeld. Een enquête voor de leerkrachten van de middenbouw van SBO de Aquamarijn, een observatieschema voor de schrijfles in de middenbouwgroepen en een interview afgenomen bij twee ergotherapeuten. Al deze instrumenten zijn gebaseerd op de deelvragen van de bijbehorende onderzoeksvraag en laten een overkoepeling zien met het theoretisch kader.

3.4.1 Enquête leerkrachten middenbouw van SBO De Aquamarijn

Om de visie, inzichten en ervaringen van de leerkrachten uit de middenbouw helder te krijgen op het gebied van het schrijfonderwijs, is er gekozen voor het afnemen van een enquête. Deze zelfontworpen enquête bestaat uit 22 vragen waaronder vier open vragen en 18 gesloten vragen. Er wordt voornamelijk gevraagd om kwantitatieve gegevens waardoor de resultaten met percentages kunnen worden aangegeven in het onderzoek en dus meetbaar zijn. De enquête bevat tekstblokken met fragmenten uit de theorie die gekoppeld zijn aan de vragen. Zo worden de leerkrachten op de hoogte gesteld van de theoretische achtergronden, wat een gemeenschappelijk referentiekader oproept, en komt de enquête niet over als een overhoring van de eigen kennis. De enquête wordt anoniem ingevuld omdat het onderzoek zich richt op alle leerkrachten die werkzaam zijn in de middenbouw van de school. Door de inbreng van de leerkrachten kan er antwoord worden gegeven op de tweede onderzoeksvraag van het onderzoek; “Hoe wordt het huidige schrijfonderwijs in de middenbouw op SBO de Aquamarijn vormgegeven?”

3.4.2 Observaties schrijflessen in de middenbouw

Om een zo objectief mogelijk beeld te krijgen van het lesverloop en de instructie van de schrijflessen op de Aquamarijn, is er in alle vijf middenbouwgroepen één schrijfles geobserveerd. Er is gekozen voor een eenmalige observatie omdat de leerkrachten een vaste lesopbouw in de schrijflessen hanteren, afgestemd op de groep. Er is sprake van een semigestructureerde observatie met specifieke aandachtspunten, gebaseerd op de inhoud van het theoretisch kader. Door het gebruik van dit observatieformulier kunnen de benodigde gegevens uit de praktijk nauwkeurig worden vastgelegd en is er daarnaast ook nog ruimte voor specifieke opmerkingen. Voor de objectiviteit van het onderzoek is het van belang dat de observator niet mee participeert tijdens de schrijfles. Het observatieschema is gekoppeld aan de tweede onderzoeksvraag van het onderzoek; “Hoe wordt het huidige schrijfonderwijs in de middenbouw op SBO de Aquamarijn vormgegeven?”

3.4.3 Interview ergotherapeuten

Bij schrijfproblemen op scholen wordt steeds vaker de hulp ingeschakeld van een ergotherapeut. Daarom wordt de ergotherapeutische visie betrokken bij het onderzoek. Het interview bestaat uit zeven open vragen die overeenkomen met de derde onderzoeksvraag; . “Hoe kunnen leerkrachten vanuit ergotherapeutisch oogpunt bekeken leerlingen in de leeftijd van 6 tot 10 jaar met schrijfproblemen, ondersteunen in de ontwikkeling van een goede schrijfmotoriek?” De twee geïnterviewde ergotherapeuten zijn werkzaam bij Ergo Actief in Heerenveen.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de uitkomsten van de instrumenten weergegeven, welke in het voorgaande hoofdstuk zijn verantwoord.

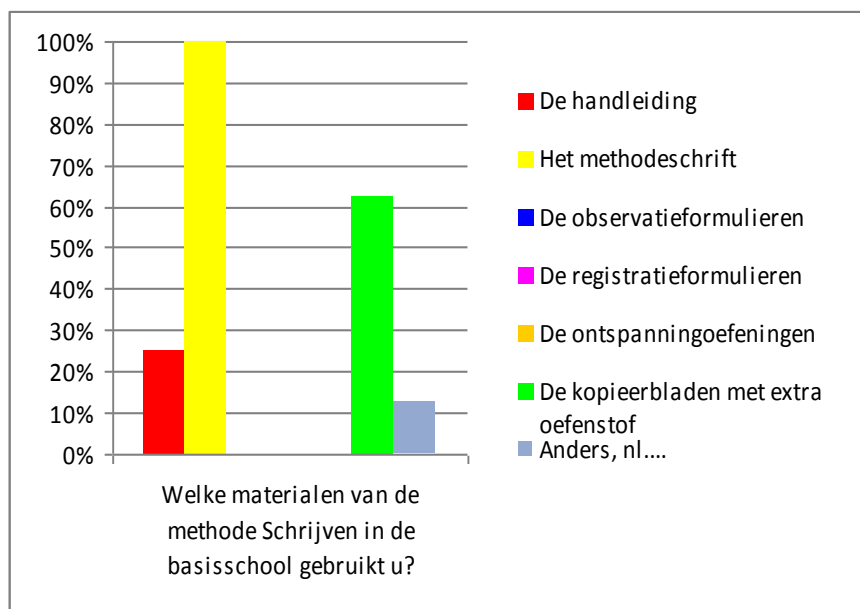
In het eerste deel van het hoofdstuk wordt de praktijksituatie van het schrijfonderwijs op SBO de Aquamarijn weergegeven aan de hand van de uitkomsten van de enquête en de observaties. Dit is de tweede onderzoeksvraag van het onderzoek. In het tweede deel van het hoofdstuk wordt de ergotherapeutische visie op de schrijfontwikkeling beschreven aan de hand van het interview met twee ergotherapeuten. Dit is de derde onderzoeksvraag van het onderzoek.

4.1 Het huidige schrijfonderwijs in de middenbouw van SBO de Aquamarijn

4.1.1 Korte samenvatting van de methode Schrijven in de basisschool

Op de Aquamarijn wordt gebruik gemaakt van de methode Schrijven in de basisschool van Stoeldraijer (2006). Bij deze methode gaat het aanvankelijk lezen vooraf aan het leren schrijven. De methode bestaat uit leseenheden en schrijfblokken van zes bladzijden. Bij elk blok wordt aanvullend materiaal geboden bestaande uit werkbladen met extra oefenstof en verrijkingsmateriaal. Daarnaast wordt in de handleiding aandacht besteed aan de begeleiding van kinderen met moeilijkheden in het schrijfproces. De handleiding biedt een korte inleiding en ontspanningsoefeningen aan per les, deze kan klassikaal worden gegeven. Ook biedt de methode formulieren voor observatie en registratie. In groep 3 en 4 is er sprake van voorbereidend schrijven, in groep 5 en 6 gaat het om het voortgezet schrijven en in de hoogste groepen staat het creatief schrijven in de methode centraal. Er zijn schriften voor zowel rechtshandige als linkshandige schrijvers.

4.1.2 De schrijfmethode op de Aquamarijn

Figuur 1. Welke materialen van de schrijfmethode gebruikt u?
Meerdere antwoorden mogelijk.

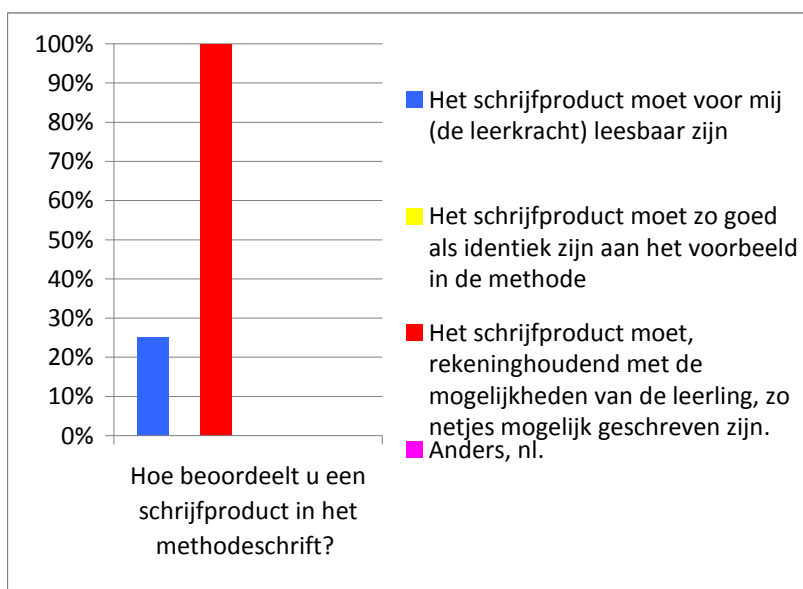
Vanaf groep drie wordt er op de school gebruik gemaakt van de schrijfmethode schrijven in de basisschool. In figuur 1 is te zien dat alle leerkrachten gebruik maken van het methodeschrift. 62,5% van de leerkrachten gebruikt naast het methodeschrift ook de

kopieerbladen met extra oefenstof die de methode biedt. De handleiding wordt door 25% van de leerkrachten gebruikt.

4.1.2.1 Resultaten observatie

Tijdens de observatie bleek dat één leerkracht voorafgaand aan het schrijven de ontspanningsoefeningen met de kinderen uitvoerde die de methode biedt. In vier van de vijf groepen vond een introductie plaats, zoals in de handleiding omschreven, van de schrijfletter die centraal staat in de specifieke les. Op het Digibord werd deze letter klassikaal geoefend. Alle leerkrachten hebben voorafgaand aan het zelfstandig werken de schrijfbladzijde besproken met de leerlingen. Na het schrijven in het methodeschrift werd in vier van de vijf klassen de geschreven pagina besproken met de leerlingen. In alle vier gevallen gebeurde dit individueel en niet klassikaal. Er werd in de groepen geen gebruik gemaakt van verrijkingsmateriaal of herhaling na het werken in het methodeschrift.

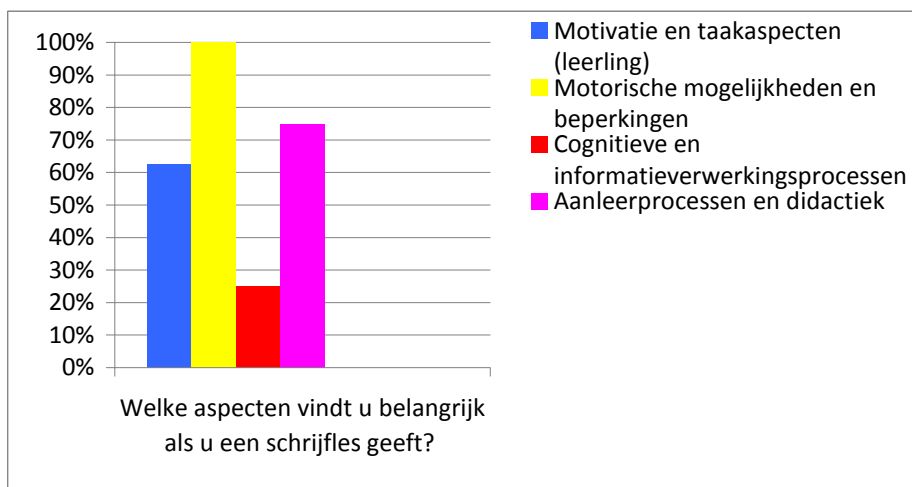
4.1.3 De kerndoelen

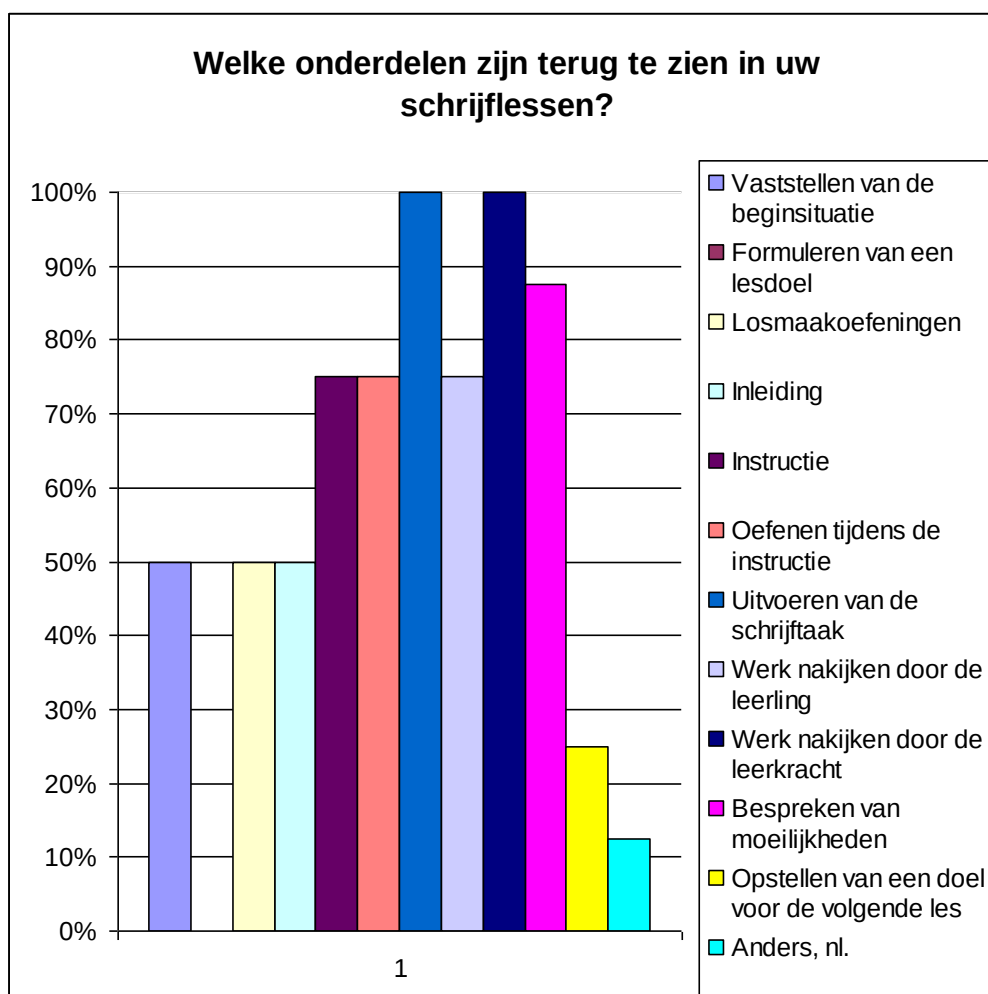
Figuur 2. Hoe beoordeelt u een schrijfproduct in het methodeschrift?
Meerdere antwoorden mogelijk

De beoordeling door de leerkracht van een schrijfproduct in het methodeschrift is volgens alle leerkrachten afhankelijk van de mogelijkheden van de leerling. Dit is te zien in figuur 2. Daarnaast vindt 25% het ook belangrijk dat het schrijfproduct voor de leerkracht leesbaar moet zijn.

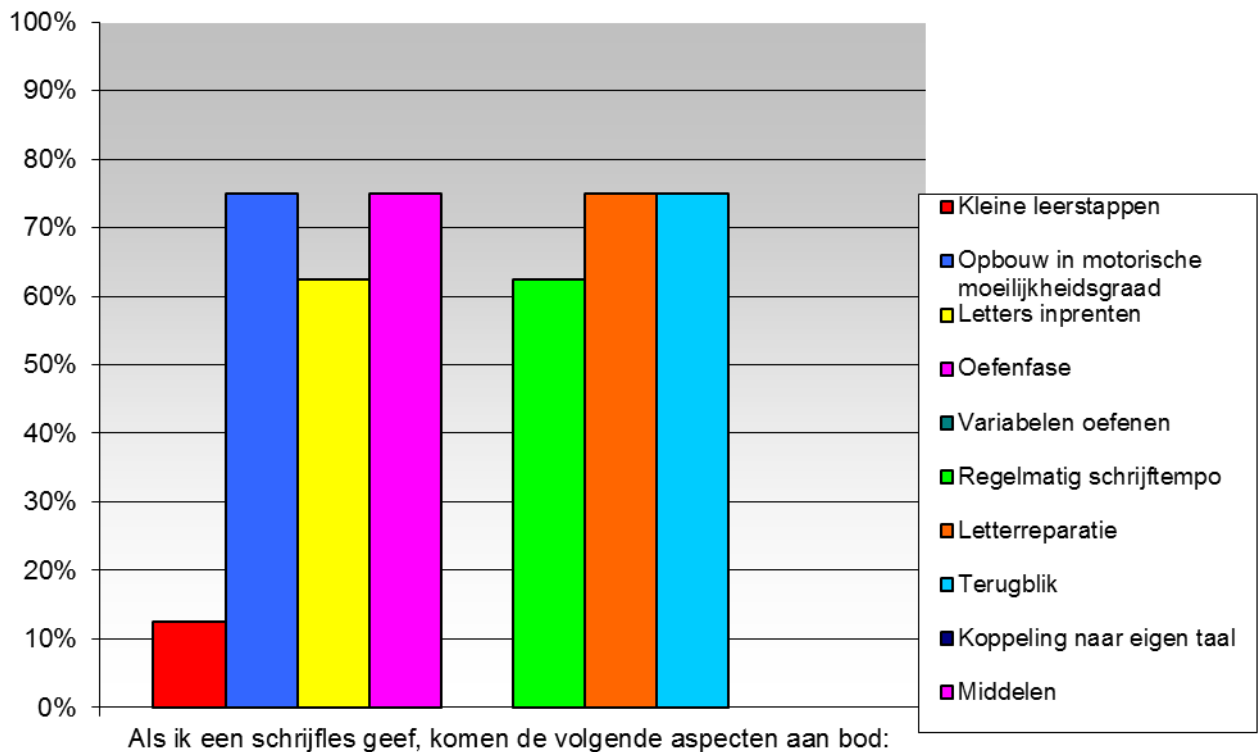
4.1.4 Schrijfinstructie

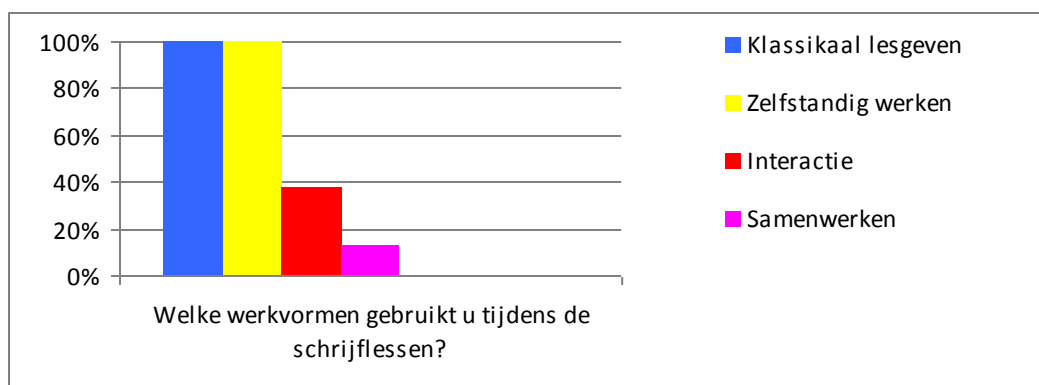
Figuur 3. Welke aspecten vindt u belangrijk als u een schrijfles geeft? Meerdere antwoorden mogelijk

Figuur 4. Welke onderdelen zijn terug te zien in uw schrijflessen? Meerdere antwoorden mogelijk

Figuur 5. Als ik een schrijfles geef, komen de volgende aspecten aan bod. Meerdere antwoorden mogelijk

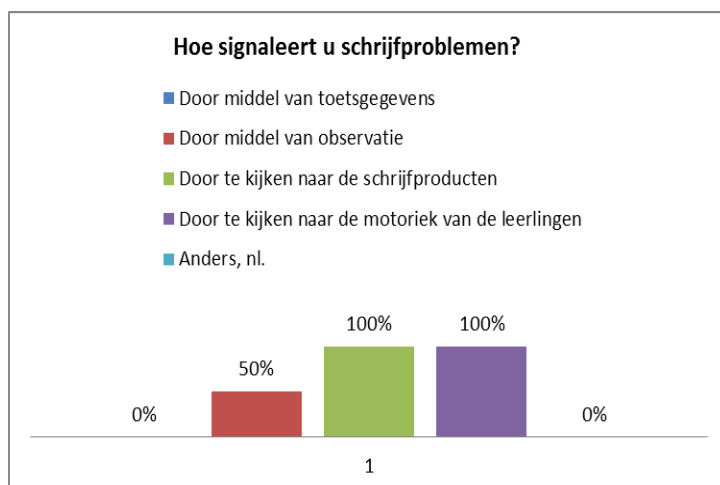

Figuur 6. Welke werkvormen gebruikt u tijdens de schrijflessen? Meerdere antwoorden mogelijk

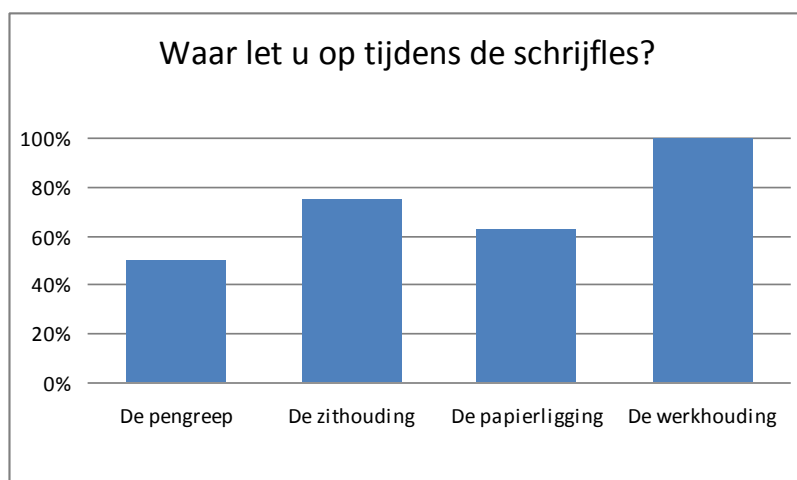
De bovenstaande vier figuren geven weer hoe de schrijflessen op de Aquamarijn door de leerkrachten worden gegeven. In figuur 3 is af te lezen dat 62,5% van de leerkrachten de motivatie van de leerling en de hieraan gekoppelde taakaspecten belangrijk vindt bij het geven van een schrijfles. Alle leerkrachten vinden de motorische mogelijkheden en beperkingen van de leerling belangrijk. Slechts 25% vindt daarnaast dat de cognitieve en informatieverwerkingsprocessen belangrijke aspecten zijn om rekening mee te houden bij de schrijfles en 75% vindt dat de didactiek een belangrijk aspect is. Figuur 4 geeft 12 onderdelen weer die naar voren kunnen komen in een schrijfles. Opvallend is dat geen enkele leerkracht aangeeft een lesdoel te formuleren voorafgaand aan de schrijfles. Wel geeft 25% van de leerkrachten aan een doel te formuleren na de schrijfles voor de volgende les. 75% van de leerkrachten geeft instructie en oefent ook tijdens de instructie. Bij de helft van de leerkrachten gaat aan de schrijftaak een inleiding vooraf en ook laat de helft van de leerkrachten de leerlingen losmaakoefeningen doen. Alle leerkrachten geven aan dat zij het

werk van de leerling nakijken en daarnaast laat 75% van de leerkrachten ook de leerlingen zelf het werk nakijken. Ook geeft 12,5% aan het Digibord veel te gebruiken. Op de vraag hoeveel tijd er in de schrijfles aan de verscheidene lesonderdelen wordt besteed, gaf 1 leerkracht aan de meeste tijd van de les kwijt te zijn aan het nakijken. 4 leerkrachten besteden de meeste tijd aan het uitvoeren van de schrijftaak en 3 leerkrachten aan het oefenen hiervan. In figuur 5 is te zien dat bij 12,5% van de leerkrachten kleine leerstappen aan bod komen in de schrijfles. Bij 75% van de leerkrachten is er sprake van een opbouw in motorische moeilijkheidsgraad en een oefenfase. Ook is er bij 75% van de leerkrachten sprake van letterreparatie in de lessen en een terugblik. 62,5% geeft aan aandacht te besteden aan het inprenten van letters en een regelmatig tempo bij het schrijven. Geen enkele leerkracht geeft aan dat in de schrijfles het oefenen van variabelen aan bod komt en ook de koppeling naar de eigen taal en de schrijfmiddelen zijn aspecten die in de schrijfles niet aan bod komen. Figuur 6 geeft aan welke werkvormen er op de Aquamarijn gehanteerd worden bij het schrijven. Alle leerkrachten geven klassikaal les en laten de leerlingen zelfstandig werken. 12,5% van de leerkrachten laat leerlingen in de schrijflessen samenwerken en 37,5% geeft aan dat er in de lessen interactie plaatsvindt.

4.1.5 Het signaleren van schrijfproblemen

Figuur 7. Hoe signaleert u schrijfproblemen? Meerdere antwoorden mogelijk.

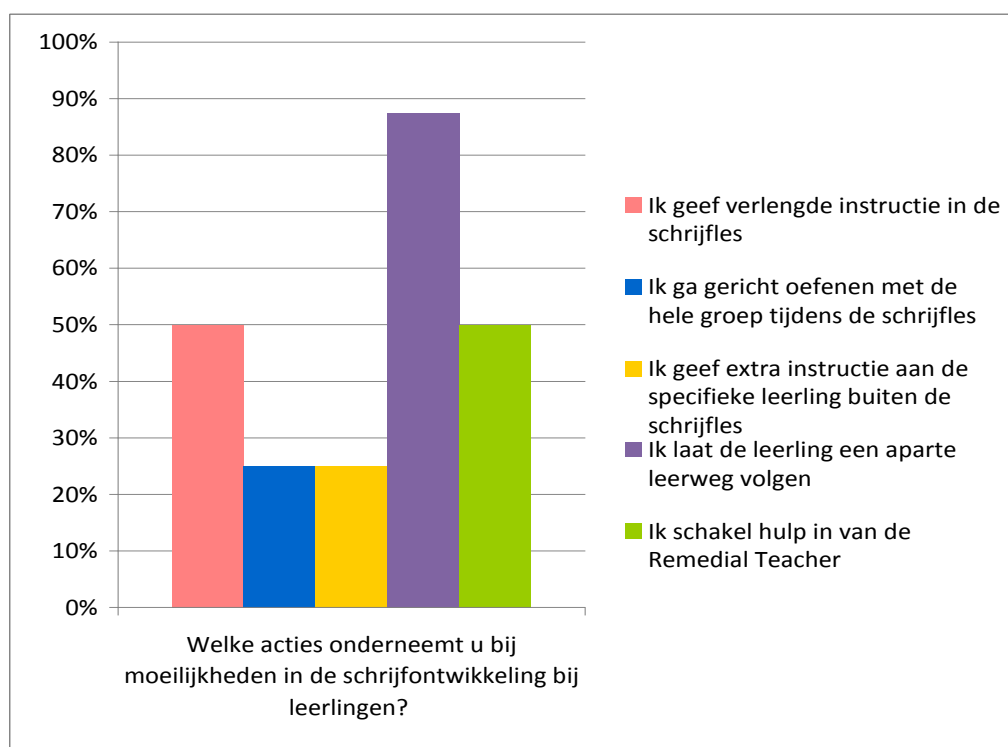
Figuur 8. Waar let u op tijdens de schrijfles? Meerdere antwoorden mogelijk.

In de enquête gaven alle leerkrachten aan de schrijfontwikkeling van de leerlingen te beoordelen door observatie tijdens de schrijflessen. Er wordt niet gebruik gemaakt van signaleringslijsten en observatieschema's. Schrijfproblemen worden door alle leerkrachten gesignaleerd door te kijken naar de schrijfproducten en de motoriek van de leerlingen, dat blijkt uit figuur 7. Ook is hier te zien dat 50% van de leerkrachten signaleert door observatie. Figuur 8 laat vier aspecten zien waar leerkrachten op kunnen letten bij het volgen van het schrijfproces. Opvallend is dat alle leerkrachten de werkhouding tijdens het schrijven belangrijk vinden. Daarnaast let 75% op de zithouding tijdens het schrijven. De helft van de leerkrachten geeft aan dat de pengreep een observatiepunt is en 62,5% let op de ligging van het papier.

4.1.5.1 Resultaten observatie

Tijdens de schrijflessen die zijn geobserveerd werd in alle groepen een goede werkhouding van de kinderen verwacht. Dit kwam duidelijk naar voren doordat leerlingen werden gecorrigeerd als zij niet geconcentreerd aan het schrijven waren. In twee van de vijf groepen werden leerlingen aangesproken op de pengreep. Ook werden kinderen in vier groepen attent gemaakt op het aannemen van een juiste schrijfhouding. Één leerkracht vroeg de kinderen tijdens het schrijven te letten op de papierligging.

4.1.6 Interventies voor schrijfproblemen

Figuur 9. Welke acties onderneemt u bij moeilijkheden in de schrijfontwikkeling? Meerdere antwoorden mogelijk

Uit figuur 9 blijkt dat 50% van de leerkrachten verlengde instructie geeft in de schrijfles bij moeilijkheden in de schrijfontwikkeling bij leerlingen. 25% van de leerkrachten geeft aan met de hele groep gericht te oefenen en ook geeft 25% aan extra instructie te geven buiten de schrijfles. 87,5% van de leerkrachten laat de specifieke leerling een aparte leerweg volgen. Daarnaast geeft de helft van de leerkrachten aan de hulp van de remedial teacher in te schakelen als een leerling problemen ondervindt in de schrijfontwikkeling.

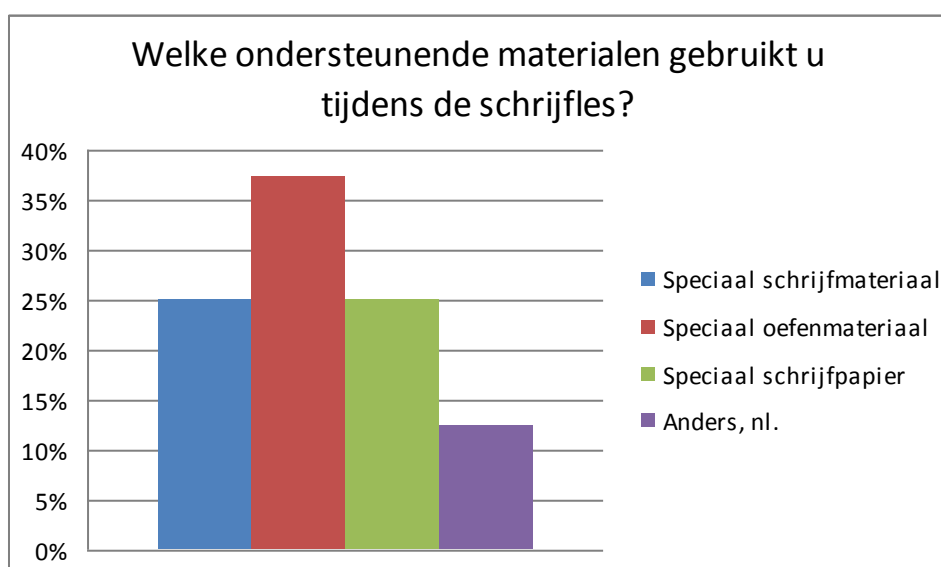
4.1.6.1 Resultaten observatie

Tijdens de geobserveerde schrijflessen is er ook gelet op de acties die worden ondernomen bij een schrijfproduct dat onvoldoende is. In twee van de vijf geobserveerde lessen werden kinderen door de leerkracht gewezen op slordigheden in de schrijftaak maar hoefden zij dit niet opnieuw te doen. In de overige drie groepen werden de slordigheden uitgedumd en moesten de kinderen de uitgedumde woorden opnieuw schrijven. In al deze drie groepen werden samen met de leerling de moeilijkheden besproken en vond er een individuele verlengde instructie plaats van enkele minuten.

In de vijf groepen werkten de kinderen in verschillende delen van de schrijfmethode en is er dus sprake van verschillende leerroutes. Er werd in deze lessen geen gebruik gemaakt van extra oefenstof of verdiepingsmateriaal.

4.1.7 Ondersteunende materialen

.

Figuur 10. Welke ondersteunende materialen gebruikt u tijdens de schrijfles? Meerdere antwoorden mogelijk.

In figuur 10 is te zien dat tijdens de schrijfles 50% van de leerkrachten gebruik maakt van speciaal schrijfmateriaal en schrijfpapier als ondersteunend materiaal. 38,5% maakt gebruik van speciaal oefenmateriaal. Ook geeft 12,5% van de leerkrachten aan gebruik te maken van het Digibord als extra ondersteuning

4.1.7.1 Resultaten observatie

In de geobserveerde schrijflessen werd in vier van de vijf groepen tijdens de instructie gebruik gemaakt van het Digibord. In één klas was er sprake van speciaal schrijfpapier waar de hele klas gebruik van maakte. Daarnaast werd er in drie groepen door verscheidene kinderen geschreven met speciaal schrijfmateriaal.

4.1.8 De tevredenheid van de leerkrachten

Figuur 11. Wat vindt u van de inzet van de methode met betrekking tot de sbo-doelgroep? Slechts 1 antwoord mogelijk.

Alle leerkrachten geven in de enquête aan dat ze de huidige schrijfmethode als makkelijk hanteerbaar ervaren. Als het gaat om de inzet van de methode met betrekking tot de SBO-doelgroep geeft 25% van de leerkrachten aan dat de methode zeer geschikt is voor het speciaal onderwijs, zoals te zien is in figuur 11. De overige 75% is van mening dat de methode redelijk geschikt is voor deze doelgroep.

4.1.9 Problemen in de schrijfles

Via een open vraag in de vragenlijst is de leerkrachten gevraagd aan te geven welke problemen zij ondervinden in de schrijflessen. Opvallend is dat alle leerkrachten aangeven moeite te hebben met de niveauverschillen tussen de leerlingen. Door de verschillen in het niveau, werken leerlingen in verschillende delen van de schrijfmethode. De leerkrachten geven aan dat hierdoor het geven van instructie lastiger wordt. Verder worden de volgende punten genoemd;

- De overgang van losse schrijffletters naar het verbonden schrift gaat te snel, er zijn geen tussenstappen.
- Leerlingen schrijven in het methodeschrift netjes maar buiten de schrijflessen slordig.
- Er wordt geen laagdrempelige oefenstof geboden.

4.2 Het bieden van ondersteuning in de ontwikkeling van een goede schrijfmotoriek, vanuit ergotherapeutisch oogpunt bekeken.

4.2.1 Wanneer zijn kinderen volgens de ergotherapeuten, op motorisch gebied, toe aan het aanvankelijk (beginnend) schrijven?

Een kind is volgens de ergotherapeuten schrijfbij als het in staat is een juiste pengreep te hanteren. Bij de meeste kinderen is dit eind groep twee het geval. In de praktijk blijken meisjes eerder toe te zijn aan het schrijven dan jongens. Om te kunnen starten met het aanvankelijk schrijven moeten de kinderen volgens de ergotherapeuten in staat zijn om soepele vingerbewegingen te maken.

4.2.2 Welke schrijfproblemen komen de ergotherapeuten tegen in de praktijk bij kinderen in de leeftijd van 6 tot 10 jaar?

Kinderen die de praktijk bezoeken vanwege problemen die worden ondervonden in het schrijven zijn vaak aangemeld door de groepsleerkracht of een ander persoon van de school zoals de ambulante begeleider. De moeilijkheden voor het kind zijn volgens de ergotherapeuten dan vaak het vormen van de letters en het maken van juiste verbindingen tussen de letters. Ook komen de ergotherapeuten schrijfproblemen tegen die te maken hebben met verkeerde schrijfbewegingen en een onregelmatig schrijftempo waardoor het handschrift slordig is. Een ander schrijfprobleem dat in de praktijk wordt behandeld is een onjuiste verdeling van de woorden en zinnen op het schrijfpapier. Deze kinderen schrijven vaak scheef en de verhoudingen tussen de letters en woorden is onregelmatig.

4.2.3 Wat zijn volgens de ergotherapeuten de oorzaken van de schrijfproblemen die zij tegen komen in de praktijk?

De oorzaken van de schrijfproblemen zijn volgens de ergotherapeuten zeer divers. Alle schrijfproblemen kunnen te maken hebben met een laag IQ, faalangst en concentratieproblemen. Om netjes te schrijven is immers letterkennis nodig en een uiterste concentratie. Problemen die te maken hebben met onjuiste lettervormen kunnen als oorzaak hebben dat het kind nog niet in staat is visueel te discrimineren. Als een kind de vorm van een letter niet goed kan herkennen is het schrijven ervan een moeilijke opgave. Daarnaast noemen de ergotherapeuten dat het zicht van de kinderen ook een rol speelt. Kinderen met oogproblemen hebben meer moeite om letters te schrijven. Dit laatste kan ook een oorzaak zijn voor problemen met het maken van verbindingen tussen letters en de plaats van de letters op het papier. Een beperkt ruimtelijk inzicht is vaak de oorzaak van een onregelmatige verdeling van woorden en zinnen op het papier. Problemen in het schrijftempo worden volgens de ergotherapeuten vaak veroorzaakt door een verkeerde pengreep en schrijfhouding maar ook met de taalvaardigheid van het kind. Het is moeilijk om in een regelmatig tempo te schrijven als een kind bij het vormen van een woord steeds moet nadenken hoe het geschreven moet worden. De oorzaken van schrijfproblemen kunnen dus van motorische, cognitieve of visueel ruimtelijke aard zijn. Tot slot noemen de ergotherapeuten ook het gebrek aan motivatie als oorzaak van een slordig handschrift. Sommige kinderen zijn het plezier in het schrijven kwijt geraakt en schrijven daardoor gehaast. Vaak ontstaat het gebrek aan motivatie doordat de schrijflessen te moeilijk of juist te makkelijk voor het kind zijn.

4.2.4 Wat is volgens de ergotherapeuten het verband tussen schrijfproblemen en problemen op het gebied van gedrag en leren?

De ergotherapeuten geven aan een verband te zien tussen schrijfproblemen en problemen in het gedrag en leren. Kinderen met bijvoorbeeld een leerprobleem als dyslexie, ondervinden volgens de ergotherapeuten vaak ook problemen in het schrijfonderwijs. Deze kinderen moeten meer nadenken bij het vormgeven van de letters, wat terug te zien is in het handschrift. Dit geldt ook voor kinderen met een laag IQ. Kinderen met gedragsproblematiek kampen vaak met problemen in de concentratie. Netjes schrijven vergt veel van deze kinderen omdat er opperste concentratie nodig is en een ontspannen lichaam. De ergotherapeuten zien in de praktijk veel kinderen die innerlijke onrust hebben en daardoor verkramppt gaan schrijven.

4.2.5 Wat zijn volgens de ergotherapeuten geschikte interventies voor schrijfproblemen?

Als het schrijfprobleem te overzien is, kan de school zelf met het kind aan de slag door gerichte schrijfoefeningen te doen en individuele instructie te geven. Het moet dan wel helder zijn waar het probleem ligt. Bij hardnekkige schrijfproblemen is het volgens de

ergotherapeuten het beste om het kind ergotherapie te laten volgen. Ergotherapeuten zijn professionals op het gebied van de fijne motoriek. Bovendien wordt deze zorg vergoed door de zorgverzekering en staat dit los van de leerling gebonden financiering. Als een ergotherapeut door de school wordt ingeschakeld wordt er eerst uitvoerig met de leerkracht besproken waar de problemen liggen. De ergotherapeut voert observaties uit en bestudeert de schrijfproducten. Er wordt een individueel handelingsplan opgesteld. De ergotherapeut voert samen met het kind fijnmotorische oefeningen uit en schrijf oefeningen. Op scholen worden ook vaak fysiotherapeuten ingeschakeld bij schrijfproblemen. Volgens de ergotherapeuten zijn deze therapeuten minder geschikt om aan de slag te gaan met kinderen met schrijfproblemen omdat zij meer gespecialiseerd zijn in de grove motoriek.

4.2.6 Wat zijn volgens de ergotherapeuten geschikte materialen voor leerkrachten om de schrijfontwikkeling van kinderen te volgen en eventuele schrijfproblemen vroegtijdig te kunnen signaleren?

Er zijn volgens de ergotherapeuten veel signaleringslijsten om de schrijfontwikkeling van leerlingen te volgen. Bijna alle schrijfmethoden bieden deze lijsten aan en ook op internet zijn ze te vinden. Op de site van de praktijk (www.ergoactief.nl) staat ook een signaleringslijst voor leerkrachten. Daarnaast benadrukken de ergotherapeuten dat de leerkracht altijd moet letten op de motoriek van het kind wanneer er wordt geschreven. Bij een verkeerde zithouding, papierligging of pengreep moet de leerkracht meteen ingrijpen en het kind hierin sturen. Ook moeten leerkrachten kritisch zijn op de schrijfproducten, zo kan worden voorkomen dat een slordig handschrift wordt geautomatiseerd.

4.2.7 Welke ondersteunende materialen kunnen leerkrachten inzetten om zwakke schrijvers te ondersteunen?

De ergotherapeuten zijn zeer positief over de methode 'Schrijven met een smile', die kan worden ingezet als een leerling moeite heeft met het schrijven. Deze methode biedt zowel een blokschrift als een methodeschrift aan en werkt met kleine leerstappen. Door de kleine leerstappen kan het kind snel succeservaringen opdoen en weer zelfvertrouwen krijgen tijdens het schrijven. De methode houdt niet alleen rekening met de motoriek maar ook met de informatieverwerkingsprocessen. Bovendien is er ook een beloningssysteem aan gekoppeld. De ergotherapeuten benadrukken dat dit een interveniërende methode is en geen standaard methode. Dan noemen zij nog het huisjespapier als geschikt therapiemiddel voor een juiste plaatsing van de letters tussen de lijnen. Door letters naast het huisje te schrijven leert het kind welke letters in de zolder van het huisje komen (b,f,h,k,l enz.) en welke in de kelder (f,g,j enz.). Over het schrijfmateriaal zeggen de therapeuten, dat het goed is om met pen te schrijven. Bij een potlood heb je namelijk snel dat de punt van het potlood te dik is. Het schrijven met een vulpen heeft als voordeel dat de kinderen leren niet te veel druk uit te oefenen en een juiste pengreep te hanteren. Immers, als je een vulpen verkeerd vasthoudt en de punt niet goed op het papier komt, dan schrijft een vulpen niet. Tot slot benadrukken beide ergotherapeuten dat niet het materiaal zwakke schrijvers moet ondersteunen maar de leerkracht. Een goede schrijfinstructie met variatie in spanning en ontspanning en variatie in cognitieve en motorische oefeningen helpen kinderen een heel eind in het schrijfproces.

5. Conclusies en discussie

In dit hoofdstuk worden de conclusies van het onderzoek beschreven. Naar aanleiding van het theoretisch kader en de resultaten van de onderzoeksinstrumenten van hoofdstuk vier kan antwoord worden gegeven op de vraag die in het onderzoek centraal staat;

‘Hoe wordt een effectieve schrijfinstructie schoolbreed, aan leerlingen uit de sbo doelgroep in de leeftijd van 6 tot 10 jaar gegeven?’

Tot slot komen enkele discussiepunten aan de orde en worden er aanbevelingen voor een eventuele verbetering van het schrijfonderwijs in de middenbouw van SBO de Aquamarijn behandeld.

5.1 Conclusies

De visie op het schrijfonderwijs

In de huidige kerndoelen van het basisonderwijs wordt het schrijven niet meer als specifieke basisvaardigheid genoemd, maar valt het onder het leergebied van de Nederlandse taal. Er wordt alleen ‘leesbaarheid’ vereist wat volgens Scholten en Hamerling (2010) een onmeetbaar kwaliteitscriterium is. Uit de enquête bleek dat 25% van de leerkrachten uit de middenbouw dit ook als criterium gebruikt maar daarnaast vinden alle leerkrachten dat de eisen die aan het handschrift kunnen worden gesteld afhankelijk zijn van de mogelijkheden van de individuele leerling.

Belangrijke aspecten bij het geven van een schrijfles

Uit het onderzoek blijkt dat schrijven een ingewikkelde vaardigheid is waarbij verschillende factoren een rol spelen. Van Hagen en Versloot (2008) spreken over de motivatie van de leerling, de motorische mogelijkheden, de cognitieve en informatieverwerkingsprocessen, de aanleerprocessen en de middelen die worden ingezet. Uit de enquête is gebleken dat alle leerkrachten de motorische mogelijkheden van de leerlingen een zeer belangrijk aspect vinden bij het geven van een schrijfles. Ook draagt 75% van de leerkrachten de didactiek hoog in het vaandel. Zowel Asher (2006) als Van Hagen en Versloot (2008) geven aan dat schrijfproblemen kunnen worden voorkomen als er een goede instructie plaatsvindt tot aan de laatste groep op de basisschool.

Schrijfvaardigheid en de sbo doelgroep

Om de schrijfvaardigheid goed te kunnen beheersen moeten volgens Lindeman (1999) de hersenfuncties, spierfuncties, zintuigfuncties en zenuwfuncties goed zijn ontwikkeld. Omdat veel kinderen in het speciaal basisonderwijs een gediagnosticeerde ontwikkelings- en/of leerproblematiek hebben, is er volgens Racine (2008) vaak een vertraging of verstoring in de ontwikkeling van één of meerdere van deze functies. Het is dan ook aannemelijk dat deze kinderen sneller problemen ondervinden in het schrijfonderwijs. Ook de leerkrachten op de Aquamarijn ervaren dit probleem. In de enquête geven alle leerkrachten aan dat er grote niveauverschillen naar voren komen in de schrijfvaardigheid van de leerlingen. Kinderen met ADHD hebben volgens Racine (2008) o.a. moeite met soepel gebruik van de spieren en een juiste uitvoering van de druk op de pen. In het interview met de ergotherapeuten komt ook naar voren dat deze kinderen kampen met concentratie problemen wat het schrijven lastiger maakt. Kinderen met leerproblemen als bijvoorbeeld dyslexie ondervinden volgens Racine (2008) ook sneller problemen in de schrijfvaardigheid. De ergotherapeuten beamen dit. Als het lezen van woorden moeizaam gaat, is het schrijven ervan ook een lastige opgave.

De schrijfinstructie

Zoals eerder genoemd, zijn de schrijfvorderingen van leerlingen in grote mate afhankelijk van de instructies die op school worden gegeven. De leerkracht dient volgens Van Hagen en Versloot (2008) aan te sluiten bij de aanleerprocessen van de leerlingen. Dit houdt volgens hen in dat er kleine leerstappen worden gemaakt, dat er een opbouw is in de motorische moeilijkheidsgraad, dat letters worden ingeprent, dat er een oefenfase is waarbij variabelen worden geoefend, dat er sprake is van letterreparatie, dat er wordt gelet op een regelmatig schrijftempo, dat er een terugblik plaatsvindt, dat er een koppeling wordt gemaakt naar de eigen taal en dat de juiste middelen worden ingezet. Kooijman e.a. (2008) benadrukken dat de instructie en het oefenen leidend moeten zijn in de schrijfles. In de enquête komt naar voren dat 37,5% van de leerkrachten de meeste tijd van de les besteed aan de instructie. 50% van de leerkrachten is de meeste tijd kwijt aan het uitvoeren van de schrijftaak en 12,5% aan het nakijken van de methodeschriften. Verder is het volgens Scholten en Hamerling (2010) van belang dat de leerlingen ook zelf het werk nakijken omdat dit leerlingen verantwoordelijk maakt voor het eigen schrijfproduct. In de enquête kwam naar voren dat 75% van de leerkrachten dit doet.

De schrijfmethode

Een goede schrijfmethode is volgens Asher (2006) gebaseerd op de cognitieve werkwijze. Dit houdt in dat schrijven niet alleen wordt gezien als een motorische taak maar ook als een cognitieve activiteit waarbij de kennis van lettervormen een grote rol speelt. Van Hagen en Versloot (2008) noemen nog een aantal eisen voor een goede schrijfmethode. Zo wordt er gesproken van een verbonden schrift en het aanbieden van letterfamilies. Ook moet de methode extra materialen bieden. Asher (2006) noemt hierbij als aanvulling dat er verschillende oefeningen aan bod moeten komen en dat alleen naschrijf oefeningen onvoldoende zijn. De schrijfmethode die wordt gehanteerd op de Aquamarijn voldoet aan bovengenoemde eisen alleen komen er veel naschrijf oefeningen in voor. Uit de enquête kwam naar voren dat 75% van de leerkrachten de methode redelijk geschikt vindt voor het sbo en dat alle leerkrachten de methode als makkelijk hanteerbaar ervaren. Opvallend is dat niet één leerkracht aangeeft gebruik te maken van de observatie- en registratieformulieren die de methode biedt. Scholten en Hamerling (2010) zijn van mening dat een methode die alleen een blokschrift aanbiedt niet geschikt is voor het schrijfonderwijs omdat het blokschrift niet is ontworpen om geschreven te worden.

Het signaleren van schrijfproblemen

Achterstanden in het schrijfproces zijn volgens Litière (2011) te signaleren door tijdens het schrijven de kinderen nauwkeurig te observeren. Dit kan doelgericht door het gebruik van signaleringslijsten. Ook de ergotherapeuten benadrukken dat een schrijfprobleem vroegtijdig is te ontdekken als leerkrachten nauwkeurig observeren en ook de schrijfproducten kritisch beoordelen. Tijdens de geobserveerde schrijfflessen werd in alle groepen een geconcentreerde werkhouding verwacht. Ook werd er in twee van de vijf geobserveerde lessen nauwkeurig gelet op het hanteren van een juiste pengreep en in vier van de vijf lessen werden kinderen gewezen op het aannemen van een juiste schrijfhouding. In de enquête gaven alle leerkrachten aan dat zij signaleren door observatie maar hierbij wordt niet gebruik gemaakt van observatieschema's. Daarnaast signaleren alle leerkrachten door het kijken naar de schrijfproducten en de motoriek van de leerling.

Interventies bij schrijfproblemen

Alvorens er een goede interventie kan worden ingezet bij schrijfproblemen dient er volgens Feder en Majnemer (2007) eerst een grondig diagnostisch onderzoek plaats te vinden. Ook de

ergotherapeuten doen voordat zij een handelingsplan opstellen grondige observaties. Door de schrijfbeweging goed te ontleden kan er volgens Litière (2011) gericht worden geoefend. Maar de oorzaak van schrijfproblemen kan ook liggen aan onvoldoende kennis van de letters. In dit geval is extra instructie over de vormgeving van de letters nodig. Uit de resultaten van de enquête blijkt dat 50% van de leerkrachten van de Aquamarijn extra instructie binnen de schrijfles geeft aan de leerling die problemen ondervindt bij het schrijven. 87,5% kiest ervoor om de leerling een andere leerroute te laten volgen.

Ondersteunde materialen

Tot slot waarschuwen Scholten en Hamerling (2005) voor de vele ondersteunende schrijfmaterialen op de onderwijsmarkt die niet wetenschappelijk onderbouwd zijn. Volgens hen is een goede instructie de basis voor goed schrijfonderwijs en moet er vooral veel geoefend worden. In de middenbouw van de Aquamarijn wordt door 25% van de leerkrachten gebruik gemaakt van speciaal schrijfmateriaal en speciaal schrijfpapier. In de observaties kwam naar voren dat er veel geoefend wordt op het Digibord. De ergotherapeuten raden in het interview de methode ‘Schrijven met een smile’ aan. Deze methode werkt met kleine leerstappen en helpt kinderen om succeservaringen op te doen. Daarnaast benadrukken zij dat een kritische leerkracht met een goede instructie nog altijd de beste ondersteuning is voor een kind met schrijfproblemen.

5.2 Discussie

Naar aanleiding van het theoretisch kader en de praktijksituatie van het schrijfonderwijs op de Aquamarijn, volgen nu enkele punten die ter discussie gesteld kunnen worden.

5.2.1 Het kritisch beoordelen van schrijfproducten

Bij de uitwerking in hoofdstuk twee van de deelvraag; ‘Welke eisen worden er aan het schrijfonderwijs gesteld in de kerndoelen?’, komt naar voren dat er alleen leesbaarheid wordt vereist. Dit is een zeer onduidelijk kwaliteitscriterium. Alle leerkrachten van de middenbouw, hebben in de enquête aangegeven dat zij het schrijfproduct beoordelen door te kijken naar de mogelijkheden van de individuele leerling. Dit criterium roept echter wel de vraag op hoe een leerkracht weet wat de mogelijkheden van de leerling zijn. Wanneer stelt een leerkracht te hoge eisen en wanneer te lage eisen? De ergotherapeuten geven in het interview aan dat een leerkracht kritisch moet zijn op de schrijfproducten om de leerling zo goed mogelijk te laten presteren.

5.2.2 Een constante instructie

In de uitwerking van de vierde deelvraag van hoofdstuk twee; ‘Hoe ziet een effectieve instructie en begeleiding binnen effectief schrijfonderwijs er uit in de middenbouw?’ noemen Van Hagen en Versloot (2008) het belang van een goede, constante instructie. Een leerkracht kan volgens hen schrijfproblemen bij leerlingen voorkomen door effectief instructie te geven. Er moet dan rekening worden gehouden met de specifieke kenmerken van de leeftijdsgroep, met betrekking tot de factoren van de ontwikkeling van de schrijfmotoriek. Uit de enquête blijkt echter dat slechts 25% van de leerkrachten de cognitieve en informatieverwerkingsprocessen belangrijk vindt bij het geven van een schrijfles. Alle leerkrachten geven aan de motorische mogelijkheden en beperkingen van de leerling een belangrijk aspect tijdens de schrijfles te vinden. Volgens Scholten en Hamerling (2010) is schrijven veel meer dan alleen een opeenvolging van bewegingen. Schrijven wordt ook gezien als een cognitieve activiteit, omdat de kinderen kennis moeten hebben van de lettervormgeving voordat letters goed geschreven kunnen worden.

5.2.3 Blokschrift of verbonden schrift

In de literatuurstudie komt in deelvraag vijf; ‘Aan welke criteria moet een schrijfmethode volgens de literatuur voldoen?’, het aanbieden van het blokschrift naar voren. Volgens Scholten en Hamerling (2010) is het blokschrift gebaseerd op het drukschrift en dus niet ontworpen om geschreven te worden. Bovendien is het toepassen van een juiste letterspatie bij blokschrift ingewikkeld. Daarom moet volgens hen een schrijfmethode het verbonden schrift aanbieden. Er zijn echter wel veel methoden op de markt die het blokschrift aanbieden. Dit leidt dan ook tot de vraag of er ook wetenschappelijke onderbouwingen zijn, die de inzet van een methode met blokschrift aanbevelen.

5.3 Aanbevelingen

Aan de hand van de resultaten van het onderzoek wil de onderzoeker graag de volgende aanbevelingen doen.

- Zorg voor een structurele uitvoerige instructie van de schrijfles, zelfs als de leerlingen het schrijven al goed beheersen. Onderzoek wijst uit dat het geven van instructie tot aan de eindgroep leidt tot een netter en constant handschrift.
- Wees altijd kritisch op de schrijfproducten van leerlingen, ook buiten de schrijflessen. Kinderen worden zich zo bewust van het eigen handschrift.
- Laat de kinderen elkaars werk nakijken. Op deze manier weet een kind hoe de ander het handschrift ziet waardoor kinderen vaak kritischer gaan kijken naar het eigen schrijfproduct.
- Observeren helpt bij het vroegtijdig signaleren van schrijfproblemen. Zowel de schrijfmethode als het internet biedt gestructureerde signaleringslijsten en observatieschema's.
- Schakel bij hardnekkige schrijfproblemen de hulp in van de ergotherapeut. De ergotherapeut is een professional op het gebied van de fijne motoriek en kan kinderen helpen om weer plezier in het schrijven te ervaren.
- Gebruik alleen hulpmiddelen als het moet. Met een goede instructie komt u al een heel eind. Door de schrijfbeweging bij het kind te ontleden kan worden achterhaald waar de moeilijkheden in het schrijven zitten en kan er specifiek worden geoefend.
- Ga bij schrijfproblemen niet meteen uit van een motorisch probleem. Het onvoldoende hebben van letterkennis is een veelvoorkomende oorzaak bij schrijfproblemen.
- Tot slot spelen de motivatie en de taakaspecten een belangrijke rol in het schrijven. Door in de schrijfles te variëren in ontspanningsoefeningen en concentratieoefeningen beleeft het kind meer plezier in het schrijven. Ook de koppeling naar de taal van het kind werkt vaak motiverend. Laat de kinderen dus niet alleen versjes en zinnen overschrijven maar laat ze ook zelf woorden en zinnen verzinnen.

6. Literatuurlijst

Geraadpleegde boeken en artikelen:

- Asher, A. V., (2006). Handwriting instruction in elementary schools. *American Journal of Occupational Therapy*. Nr. 60: 461-471
- Feder, K.P., Majnemer, A., (2007). Handwriting development, competency and intervention. *Developmental Medicine & Child Neurology* nr. 49: 312-317
- Hagen, van A., & Valkenburg, A. (2010). *Zo leer je kinderen schrijven*. Noordhoff Uitgevers: Groningen / Houten.
- Hagen, van A., & Versloot, S. (2008). *Schrijven vanuit grafomotorisch perspectief*. Cantal bv, Rosmalen.
- Karlsdottir, R., Stefansson, E., (2002). Problems in developing functional handwriting. *Perceptual and Motor Skills*. Nr. 94: 623-662
- Kooijman- Thomson, E. (2002/3). Pak je pen maar welke? Over de relatie tussen materiaal, motoriek en schrift. *Tijdschrift voor Remedial Teaching*, 3.
- Kooijman, E., Mierlo, van M., Natzijsl, C. (2008). *Pak je pen, handschriftontwikkeling in de praktijk*. Cantal bv, Rosmalen.
- Lindeman, M.B., (1999). Handschriftproblemen. *Tijdschrift voor remedial teaching*. Maart. 12-17.
- Litière, M., (2011). Fijnmotorische en schrijfmotorische problemen en het verband met ADHD. *Centrum Zit Stil, ADHD, een complex verhaal, deel 3*.
- Racine, M.B., e.a. (2008). Handwriting Performance in Children with ADHD. *Journal of Child Neurology*. Volume 23 nr. 4
- Scholten, A., Hamerling, B., (2010). Handschriftonderwijs op de basisschool. *Vakwerk*. 26-30
- Scholten, A., Hamerling, B., (2006). Hoe minder schrijfles, hoe beter het handschrift. *JSW januari*: 18.
- SLO, Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling. (z.d.). *De herziene kerndoelen*. Gedownload op mei 2011, via <http://www.slo.nl/primair/kerndoelen/>

7. Begrippenlijst

1. aanvankelijk schrijven

Dit wordt ook wel het beginnend schrijven of het voorbereidend schrijven genoemd. Het is de eerste fase van het schrijfonderwijs en gaat vooraf aan het voortgezet en voorbereidend schrijven.

2. lateralisatie

Hier wordt het functioneren van de twee hersenhelften mee bedoeld. Het is een fase in de neuro-motorische ontwikkeling waarbij de rechterhersenhelft of de linkerhersenhelft zijn dominantie krijgt. De lateralisatie treedt vanaf zes jaar in. Dit betekent dat de handen en voeten een soort verdeling in taken krijgen. De ene hand voert iets uit en de ander assisteert. Voordat de lateralisatie intreedt, beweegt een kind beide handen en voeten tegelijk.

3. auditieve en visuele perceptie

Auditieve perceptie is het kunnen afzien van de betekenis van een gesproken woord. En visuele perceptie is het kunnen afzien van de betekenis van een geschreven woord.

4. hellingshoek

De hoek tussen de schrijflijn en de geschreven letter.

5. halenstructuur

Dit is de structuur waar elke letter uit bestaat. Elke letter heeft een unieke combinatie van halen. Bij het schuinschrift zijn alle halen van de letters diagonaal en bij het blokschrift is er zowel sprake van diagonale halen als verticale en horizontale halen.

6. letterfamilies

Letters komen voor in letterfamilies. Deze letters laten overeenkomsten zien in de vorm. De schrijffletter p hoort bijvoorbeeld bij de n, m en h.

8. Bijlagen

Bijlage 1. De vragenlijst

Bijlage 2. Het observatieformulier

Bijlage 3. Het interview

Vragenlijst schrijfonderwijs in de middenbouw

Beste collega's,

Voor u ligt de enquête over het schrijfonderwijs in de middenbouw van sbo De Aquamarijn. Er is voor dit specifieke onderwerp gekozen omdat verscheidene leerkrachten, werkzaam op de school, hebben aangegeven problemen te signaleren in het schrijfproces bij leerlingen. Deze schrijfproblemen worden al vanaf groep drie gesignaleerd, bij het aanvankelijk schrijven, en uitten zich in een slordig handschrift. De Aquamarijn heeft aangegeven het schrijfonderwijs hoog in het vaandel te dragen en wil daarom graag weten hoe effectief schrijfonderwijs is vormgegeven en in hoeverre de school hieraan voldoet. De vraag die hieruit voortvloeit is: In hoeverre zijn de kenmerken van effectief schrijfonderwijs terug te vinden in de middenbouw van sbo de Aquamarijn?

Door middel van het invullen van deze vragenlijst krijgt u de gelegenheid om kritisch te kijken naar uw eigen handelen betreffende het schrijfonderwijs. Er wordt op anonieme wijze gevraagd naar uw kennis en mening. Deze vragenlijst zal worden meegenomen in het onderzoek, en op basis van de resultaten gekoppeld aan de theorie, zal een conclusie ontstaan over mogelijke verbetering bij het geven van een schrijfinstructie die is toegespitst op de sbo doelgroep.

Om een gedegen praktijk onderzoek te presenteren is uw ervaring, kennis en mening van belang. Daarom wordt het zeer op prijs gesteld dat u deze vragenlijst invult. Uw medewerking maakt het mogelijk een betrouwbaar beeld te creëren van het schrijfonderwijs op uw school. In de presentatie van het onderzoek, welke zal plaatsvinden in het nieuwe schooljaar, komen de resultaten van de vragenlijst aan de orde.

Instructie voor het invullen van de vragenlijst:

De vragenlijst bestaat uit 21 meerkeuze en 1 open vraag. Bij de meeste meerkeuze vragen kunt u aanvinken welk antwoord voor u van toepassing is. Daarbij hebt u bij een aantal vragen de mogelijkheid om een aanvulling te geven.

De open vraag kunt u in uw eigen woorden beantwoorden.

Deze vragenlijst kost 10 tot 15 minuten tijd.

Graag inleveren voor vrijdag 22 juli 2011 in het daarvoor bestemde doosje bij de postvakken.

Met vriendelijke groet,

Anita Jongbloed

Algemene informatie

1. **Hoeveel dagen in de week bent u werkzaam in de middenbouw van sbo de Aquamarijn?**

_____ dagen

Lestijd

2. **Hoeveel uur per week geeft u les uit de schrijfmethode 'Schrijven in de basisschool?'**

_____ uur

3. **Hoeveel uur per week geeft u schrijfles buiten de schrijfmethode?**

_____ uur

Methode Schrijven in de basisschool

4. **Hoe ervaart u het gebruik van de schrijfmethode?**

Één antwoord mogelijk.

- Makkelijk hanteerbaar voor de leerkracht
- Moeilijk hanteerbaar voor de leerkracht
- Redelijk hanteerbaar voor de leerkracht

Want:

5. **Wat vindt u van de inzet van de methode met betrekking tot de sbo-doelgroep?**

Één antwoord mogelijk.

- Ik vind dat de methode zeer geschikt is voor het sbo.
- Ik vind dat de methode niet geschikt is voor het sbo.
- Ik vind dat de methode redelijk geschikt is voor het sbo.

Want:

6. **Welke materialen van de methode Schrijven in de basisschool, gebruikt u?**

Meerdere antwoorden mogelijk.

- De handleiding.
- Het methodeschrift.
- De observatieformulieren
- De registratieformulieren
- De ontspanningsoefeningen
- De kopieerbladen met extra oefenstof
- Anders nl. _____

Op de onderwijsmarkt zijn ontzettend veel schrijfmethoden te vinden. Scholten en Hamerling (2010) waarschuwen voor methodieken die gebaseerd zijn op visies die niet wetenschappelijk onderbouwd zijn. Bij de zoektocht naar een goede schrijfmethode moet er volgens Van Hagen en Versloot (2008) eerst worden gekeken naar de visie van de school op het schrijfonderwijs. Naast de visie, waarop de schrijfmethode is gebaseerd, noemen Van Hagen en Versloot (2008) nog een aantal aandachtspunten voor de selectie van een geschikte schrijfmethode; een verbonden schrift dat is gebaseerd op de lettervormen zoals wij deze kennen, een schrift dat in een vloeiende en doorlopende beweging kan worden geschreven en het aanbieden van letterfamilies. Volgens Scholten en Hamerling (2010) moeten kinderen tot groep acht het verbonden schrift gebruiken omdat dit zorgt voor een stabiel handschrift. Daarnaast is het volgens Van Hagen en Versloot (2008) handig als de methode extra oefenmateriaal, registratieformulieren en observatieformulieren biedt. Tot slot benadrukt Asher (2006) dat een methode verschillende oefeningen moet bieden en niet alleen maar beperkt moet worden tot het naschrijven van zinnen en versjes.

7. Waar moet een geschikte schrijfmethode volgens u aan voldoen?
Meerdere antwoorden mogelijk.

- De methode moet passen bij de leerlingen van de school.
- De methode moet passen bij de onderwijsvisie van de school.
- De methode moet passen bij de voorkeur van het team.
- De methode moet een schrift hebben dat is gebaseerd op lettervormen zoals wij deze kennen.
- De methode moet een schrift hebben waarbij letters in een doorlopende, vloeiende beweging worden geschreven.
- De methode moet letters in letterfamilies aanbieden. (de ronding van de a,d,g en q zijn hetzelfde, dit is een letterfamilie).
- De methode moet een verbonden schrift aanbieden
- De methode moet een blokschrift aanbieden
- De methode moet letters met een beginhaal vanaf de grondlijn aanbieden.
- De methode moet extra oefenmateriaal bieden
- De methode moet registratie- en observatieformulieren bieden.
- Anders nl. _____

Instructie bij het schrijven

Van Hagen en Versloot (2008) benoemen het belang van een goede, constante instructie. Een leerkracht kan volgens hen schrijfproblemen bij leerlingen voorkomen door effectief instructie te geven. Volgens hen is een schrijfinstructie effectief als er rekening wordt gehouden met de specifieke kenmerken van de leeftijdsgroep, met betrekking tot de vijf factoren van de ontwikkeling van de schrijfmotoriek. Deze vijf factoren zijn de motivatie, de motorische mogelijkheden, de cognitieve en informatieverwerkingsprocessen, de aanleerprocessen en de middelen.

8. Welke aspecten vindt u belangrijk als u een schrijfles geeft?
Meerdere antwoorden mogelijk.

- Motivatie (leerling)
- Taakaspecten. (leerling)
- Motorische mogelijkheden en beperkingen. (leerling)

- Cognitieve en informatieverwerkingsprocessen. (leerling)
- Aanleerprocessen en didactiek. (leerkracht)

9. Welke onderdelen zijn terug te zien in uw schrijflessen?

Meerdere antwoorden mogelijk.

- Vaststellen van de beginsituatie van leerlingen
- Formuleren van een lesdoel
- Losmaakoefeningen
- Inleiding
- Instructie
- Oefenen tijdens de instructie
- Oefenen van de schrijftaak
- Uitvoeren van de schrijftaak
- Werk nakijken door de leerling
- Werk nakijken door de leerkracht
- Bespreken van moeilijkheden
- Opstellen van een doel voor de volgende les.
- Anders, nl. _____

10. Aan welk onderdeel van de schrijfles besteedt u de meeste tijd?

Één antwoord mogelijk.

- Losmaakoefeningen
- Inleiding
- Instructie
- Oefenen tijdens de instructie
- Oefenen van de schrijftaak
- Uitvoeren van de schrijftaak
- Werk nakijken door de leerling
- Werk nakijken door de leerkracht
- Bespreken van moeilijkheden
- Opstellen van een doel voor de volgende les.
- Anders, nl. _____

Volgens Van Hagen en Versloot (2008) zijn schrijfvorderingen in grote mate afhankelijk van de wijze waarop de leerkracht aansluit bij de aanleerprocessen van de leerlingen. Deze aanleerprocessen zijn onder te verdelen in tien aspecten, namelijk kleine leerstappen, de opbouw in motorische moeilijkheidsgraad, het inprenten van een letter, de oefenfase, het oefenen met variabelen zoals het groot en klein schrijven, een regelmatig schrijftempo, letterreparatie, de terugblik op het schrijfproduct, het schrijven van zelfbedachte woorden en zinnen en tot slot het gebruik van schrijfmiddelen.

11. Als ik een schrijfles geef, komen de volgende aspecten aan bod:

Meerdere antwoorden mogelijk.

- Kleine leerstappen
- Opbouw in motorische moeilijkheidsgraad
- Letters inprenten
- Oefenfase
- Variabelen oefenen (schrijven met tempoverschillen en verschillen in grootte)
- Regelmatig schrijftempo
- Letterreparatie (leerkracht en leerling repareren letters die niet goed zijn geschreven)

- Terugblik
- Koppeling naar eigen taal
- Middelen

Het volgen van de schrijfontwikkeling en het signaleren van schrijfproblemen

Een mogelijke achterstand of problematiek kan de leerkracht volgens Litière (2011) signaleren door tijdens het schrijven nauwkeurig te observeren en daarbij te letten op de volgende drie kenmerken; de schrijfsnelheid, het schrijfproces en het schrijfproduct. Er zijn vele signaleringslijsten die de leerkracht kan gebruiken om doelgericht te observeren naar bijvoorbeeld de schrijfhouding, de pengreep, de oogbeweging, de papierligging en de schrijfbeweging.

Scholten en Hamerling (2010) zien echter vooral de school als oorzaak van de slechte kwaliteit van kinderhandschriften. Als we hier vanuit gaan dient er niet te worden gezocht naar problemen bij het kind maar naar de instructie van de leerkrachten, het gebruik van de methode en de schrijfmaterialen die gebruikt worden op school (Scholten & Hamerling, 2010).

12. Hoe beoordeelt u de schrijfontwikkeling van de leerlingen?

Meerdere antwoorden mogelijk.

- Ik gebruik signaleringslijsten
- Ik gebruik observatieschema's
- Ik observeer tijdens de schrijflessen
- Anders, nl. _____

13. Waar let u op tijdens de schrijfles?

Meerdere antwoorden mogelijk.

- De pengreep
- De zithouding
- De papierligging
- De werkhouding
- Anders, nl. _____

14. Hoe beoordeelt u een schrijfproduct in het methodeschrift?

Meerdere antwoorden mogelijk.

- Het schrijfproduct moet voor mij (de leerkracht) leesbaar zijn
- Het schrijfproduct moet (zo goed als) identiek zijn aan het voorbeeld in de methode
- Het schrijfproduct moet, rekeninghoudend met de mogelijkheden van de leerling, zo netjes mogelijk geschreven zijn.
- Anders, nl. _____

15. Hoe signaleert u schrijfproblemen?

Meerdere antwoorden mogelijk.

- Door middel van toetsgegevens
- Door middel van observatie
- Door te kijken naar de schrijfproducten

- Door te kijken naar de motoriek van de leerlingen
- Anders, nl. _____

Interventies bij schrijfproblemen

Alvorens er een interventie kan worden ingezet, dient er eerst een diagnostisch onderzoek plaats te vinden. Zowel Litière (2011) als Feder en Majnemer (2007) benoemen de waarde van een grondige diagnostiek. Naar aanleiding van het onderzoek kan er een individueel handelingsplan worden opgesteld met oefeningen gericht op de specifieke deelbewegingen van het schrijven waar het kind problemen mee heeft. Zowel Scholten en Hamerling (2005) als Litière (2011) pleitten voor specifieke grafomotorische oefeningen. Het kind moet dus ook echt schrijven. Alleen maar overschrijven en extra oefeningen uit de methode maken lost niets op. Volgens Litière (2011) moet de schrijfbeweging goed ontleed worden zodat er gericht kan worden geoefend.

16. Welke acties onderneemt u bij moeilijkheden in de schrijfontwikkeling bij leerlingen?

Meerdere antwoorden mogelijk.

- Ik geef verlengde instructie in de schrijfles
- Ik ga gericht oefenen met de hele groep tijdens de schrijfles
- Ik geef extra instructie aan de specifieke leerling buiten de schrijfles
- Ik laat de leerling een aparte leerweg volgen (lager niveau)
- Ik schakel hulp in van de Remedial Teacher
- Anders, nl. _____

Leermiddelen

17. Met welke middelen laat u leerlingen schrijven?

Meerdere antwoorden mogelijk.

- Potlood
- Balpen
- Vulpen
- Anders, nl. _____

18. Welke ondersteunende materialen gebruikt u tijdens de schrijfles?

Meerdere antwoorden mogelijk.

- Speciaal schrijfmateriaal
- Speciaal oefenmateriaal
- Speciaal schrijfpapier
- Anders, nl. _____

Tot slot

19. Wat vindt u van het handschrift van de kinderen uit uw klas?

Één antwoord mogelijk.

- Het merendeel van de leerlingen heeft een netjes handschrift
- Het merendeel van de leerlingen heeft een slordig handschrift

20. Welke eisen stelt u aan het handschrift van de kinderen buiten de schrijflessen?

Meerdere antwoorden mogelijk.

- De leerlingen moeten in methodeschrift schrijven
- De leerlingen moeten in blokschrift schrijven
- De leerlingen mogen zelf weten of ze in blokschrift of methodeschrift schrijven
- Het handschrift moet leesbaar zijn voor de leerkracht
- Het handschrift moet leesbaar zijn voor de leerling zelf.
- Anders, nl. _____

21. Welke werkvormen gebruikt u tijdens de schrijflessen?

Meerdere antwoorden mogelijk.

- Klassikaal lesgeven
- Zelfstandig werken
- Interactie
- Samenwerken

22. Welke problemen komt u tegen in de schrijflessen?

Ruimte voor andere op- en aanmerkingen:

Hartelijk dank voor het invullen van de vragenlijst!

Met vriendelijke groet,
Anita Jongbloed

Observatieschema voor semigestructureerde observatie

Observatie schrijfles			
Locatie: SBO De Aquamarijn Datum: Groep: Tijd: Naam observator:			
Aandachtspunten			
Lesonderdelen methode		Ja	Nee
Welke van de volgende lesonderdelen uit de schrijfmethode komen aan bod?	Ontspanningsoefeningen		
	Introductie van een letter of oefening		
	Bespreken van de schrijfpagina in het schrift voorafgaand aan de les.		
	Bespreken van de schrijfpagina na de les.		
	Verrijking/Herhaling		
Signaleren			
Waar spreekt de leerkracht de kinderen op aan tijdens de schrijfles?	De pengreep		
	De zithouding		
	De papierligging		
	De werkhouding		
Beoordelen en interveniëren			
Een leerling die een schrijftaak onvoldoende heeft uitgevoerd:	Wordt gewezen op de fouten		
	Moet het schrijfproduct verbeteren		
	Krijgt verlengde instructie		
	Krijgt extra oefenstof		
Schrijven op maat	Wordt er gewerkt op verschillende niveaus?		
	Zijn er kinderen die gebruik maken van ondersteunende leermiddelen?		
Overige opmerkingen bij de schrijfles:			

Interview met twee ergotherapeuten van Ergo Actief

Interview met:

Angela Rozema en Martine Stallinga.
Ergotherapeuten bij Ergo Actief.

Doel van het interview:

Het onderzoek aanvullen door de visie en kennis van twee ergotherapeuten toe te voegen over effectief schrijfonderwijs binnen het speciaal onderwijs. Dit kan leiden tot waardevolle aanvullingen en informatie.

Duur van het interview: 60 minuten

Locatie: praktijk Ergo Actief, Heerenveen.

Terugkoppeling: De ergotherapeuten ontvangen graag het onderzoek als dit geheel is afgerond.

Inhoudelijke vragen:

1. Wanneer zijn kinderen volgens de ergotherapeuten, op motorisch gebied, toe aan het aanvankelijk schrijven?
2. Welke factoren spelen nog meer een rol in de ontwikkeling van de schrijfmotoriek, naast de motorische mogelijkheden van het kind?
3. Welke schrijfproblemen komen de ergotherapeuten tegen in de praktijk bij kinderen in de leeftijd van 6 tot 10 jaar?
4. Wat zijn volgens de ergotherapeuten de oorzaken van de schrijfproblemen die zij tegen komen in de praktijk?
5. Wat is volgens de ergotherapeuten het verband tussen schrijfproblemen en gedragsproblematiek?
6. Wat is volgens de ergotherapeuten het verband tussen schrijfproblemen en leerproblemen? (dyslexie)
7. Wat zijn volgens de ergotherapeuten geschikte interventies voor schrijfproblemen?
8. Wat zijn volgens de ergotherapeuten geschikte materialen voor leerkrachten om de schrijfontwikkeling van kinderen te volgen en eventuele schrijfproblemen vroegtijdig te kunnen signaleren?
9. Welke ondersteunende materialen kunnen leerkrachten inzetten om zwakke schrijvers te ondersteunen?

Overige vragen / opmerkingen:

Algemene vragen:

Jullie behandelen kinderen uit het reguliere onderwijs, kinderen met een rugzak, kinderen uit het sbo, kinderen uit vroegbehandelings teams (0-2 jaar) en kinderen met een verstandelijke beperking. Er worden activiteiten gedaan om bepaalde handelingen mogelijk te maken.

- Wat is de rol van de leerkracht als een leerling op school wordt behandeld door een ergotherapeut?

Bij de ontwikkeling van de schrijfmotoriek spelen volgens Van Hagen en Versloot vijf factoren een rol: motivatie, motorische mogelijkheden, cognitieve en informatieverwerkingsprocessen, aanleerprocessen en middelen.

- Wat vindt u van oefeningen als luchtschrijven en evenwichtsoefeningen in de schrijflessen? *Volgens een artikel in Vakwerk (dec.2010) is dit onzin en moet de nadruk op het voordoen en aanleren van de vorm van de letter liggen. Veel methoden zijn tegenwoordig gebaseerd op de motoriek, niet evidence-based.*

- Wat is uw visie op het schrijven in blokschrift?
- Zouden kinderen naast het schrijven in het schrijfschrift ook in methodeschrift moeten schrijven?

Sinds 1985 gaat het in de schrijfmethode om:

- een goede schrijfhouding
- een stabiele, optimale penvatting
- aantrekkelijkheid van de oefenstof

Tegenwoordig wordt schrijven meer beschouwd als een specifieke motorische taak. Leren schrijven wordt nu benaderd vanuit taakanalistisch perspectief (Van Hagen en Versloot, 2008). De kern van schrijven is motorisch bewegen met druknuanceringen op de penpunt. Dit heeft gevolgen voor de instructie, de wijze van omgaan met de schrijftaak en het beoordelen van het schrijfproduct door de leerkracht en leerlingen.

- Hoe zien jullie het vak schrijven? Waar moet in de schrijfmethode de nadruk op liggen?